

ՀՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ

ԱՐԵՎԵԼ ԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՏԻԳՐԱՆ ՈՒՐ ԲԵՆԻ ԵՓՐԵՄՅԱՆ

**ՀՈՒԳՈ ԳՐՈՏԻՈՒՄ. ՊՍՏԱԿԱՆ ԿԱՐԳԻ ՆՈՐ ՀԱՐԱՅՈՒՅՑԻ
ՁԵՎԱԿՈՐՈՒՄԸ ԵՎՐՈՊԱՅՈՒՄ (17-ՐԴ ԴԱՐԻ ԿԵՍ - 19-ՐԴ ԴԱՐԻ ՍԿԻԶԲ)**

**Է.00.02 «Համալսարանային պատմությունը, միջազգային
հարաբերությունները» մասնագիտությունը ամբ պատմական
գիտությունների թեկնածուի
գիտական աստիճանի հայ ցման արեւախոսությունը ան**

ՍԵՂՍԱԳԻՐ

ԵՐԵՎԱՆ - 2017

Ատենախոսություն թեման հաստատվել է Երևանի պետական համալսարանում:

Գիտական ղեկավար՝

պգ.դ., պրոֆեսոր Ա. Ա. Ստեփանյան

**Պաշտոնական
ընդդիմախոսներ՝**

պգ.դ. Գ. Ս. Խուրդինյան

պգ.թ., դոցենտ Ա. Ս. Գապարյան

**Առաջատար
կազմակերպությունն՝**

**Խաչատուր Աբովյանի անվան
հայ կական պետական
մանկավարժական համալսարան**

Ատենախոսությունն արժույթնությունը կայանալու է 2017 թ. հունիսի 2-ին, ժամը 14:00-ին, ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտություն ինստիտուտում գործող ՀՀ ԲՈՅ-ի 006 «Համալսարանի կառնություն, միջազգային հարաբերություններ» մասնագիտական խորհրդում (հասցե՝ 0019, ք. Երևան, Մարշալ Բաղրամյան 24/4):

Ատենախոսությունը կարելի է ծանոթանալ ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտություն ինստիտուտի գրադարանում:

Սեղմագիրն առաքված է 2017 թ. ապրիլի 28-ին:

Մասնագիտական խորհրդի
գիտական քարտուղար՝

պատմական գիտությունների
թեկնածու, Գ. Ա. Մարգարյան

ՍՏԵՆԱԽՈՍՈՒ ԹՅԱՆ ՀԱՄԱՌՈՏ ԲՆՈՒ ԹԱԳԻՐԸ

ԹԵՍԱՅԻ ԱՐԴԻԱԿԱՆՈՒ ԹՅՈՒՆԸ:

Արդի աշխարհակարգի ձևավորումը մեկնարկել է հարյուրուհարյուր 1648 թ. Վեստֆալյան պայմանագրերի, որով շահագրգիռ պետությունները կնքեցին ոչ թե հերթական խաղաղությունը, այլ մշակեցին համակեցուցալի նորմերի և հարաբերությունների նոր հարացույց: Պատմական հեռանկարում Վեստֆալյան խաղաղությունը ուղենշեց Քրիստոնեական աշխարհից դեպի արդիական եվրոպական ցումը: Այս անցումը տեսականացվեց հոլանդացի խոշոր մտածող Հոլդո Գրոտիուսի (1583-1645 թթ.) կողմից, ով արդարացիորեն համարվում է արդի միջազգային իրավունքի և հարաբերությունների համակարգի ճարտարապետը և գաղափարախոսը: Հատկապես այժմեական և կարևոր է նաև եվրոպայի միասնության հիմնախնդրին անդրադարձը: Հընթաց արդի պատմության՝ եվրոպայի միասնության գաղափարն անցել է գաղափարական ուրույն ճանապարհ, ինչն արտահայտվել է գաղափարական և քաղաքական:

Արևմտյան քրիստոնեական աշխարհի կառույցի ապամիասնականացման և երկու կենտրոնական հաստատությունների՝ պապականության և կայսրության խարխլման պայմաններում Գրոտիուսը գաղափարեց եվրոպական աշխարհակարգի այլընտրանքային հարացույցը՝ ձևակերպելով՝ **‘ ինքնիշխան ազգերի հանրույթ’** հղացքը: Այն է՝ ինքնիշխան պետությունները միմյանց հարաբերություններում կապակցված են ընդհանուր համակեցական նորմերով և կազմում են մեկ միասնություն: Ըստ այդմ, մի կողմից պետությունները համարվում էին ինքնիշխան և ենթակա չէին կենտրոնական վերաբերական իշխանության: Մյուս կողմից նրանք դուրս էին բերվում՝ բնական վիճակից՝ մաս կազմելով՝ **‘ մարդկության մեծ համայնքին’** (magna communitas humani generis): Այս կերպ ամանց կենտրոնական հաստատությունների՝ պետությունները, ժողովուրդներն ու նրանց կառավարությունները կարող էին միասին կազմել՝ **‘ հասարակությունն առանց կառավարության’**: Մեր դիտարկմամբ՝ Գրոտիուսն իր՝ ազգերի հասարակությունն՝ հղացքի շրջանակներում նկատի ուներ առաջին հերթին եվրոպան և նրա միավորման հեռանկարները: Վերջին գրեթե չորս հարյուրամյակների ընթացքում՝ ունենալով իրենց տարբեր դրսևորումները և ենթարկվելով կերպափոխությունների, Գրոտիուսյան տեսական մշակումները շարունակում են բնութագրական լինել ժամանակակից աշխարհակարգի համար:

Վեստֆալյան պայմանագրերով ձևավորված արդի աշխարհակարգը մի քանի կերպափոխություններ է ապրել,

որոնցից յուրաքանչյուրը խոշոր ռազմական կամ սոցիալական ցնցումներով հետևանք էր: Այդպիսի խոշոր ցնցում էր Ֆրանսիական մեծ հեղափոխությունը և Նապոլեոնյան պատերազմները: Իբրև համաշխարհային պատմության ամենավաղ դերակատարներից Ն. Բոնապարտը (1769-1821 թթ.) գրավել է բազմաթիվ հետազոտողների ուշադրությունը: Հետազոտություններով մի մեծ հատված վերաբերվում է նապոլեոնյան պատերազմներին և նվաճումներին: Մեկ այլ նշանակալի հատված նվիրված է նրա անձին. ռազմական-քաղաքական գործիչ և կայսր: Այդուհանդերձ քիչ ուշադրություն է դարձված, մեր կարծիքով, ժամանակաշրջանի ամենաառանցքային խնդիրներից մեկի՝ Եվրոպայի միասնականացման նապոլեոնյան քաղաքականությանը և Եվրոպական միության մասին Նապոլեոնի ըմբռնումներին: Համեմատաբար նվազ ուշադրության է արժանացել նաև նապոլեոնյան ժամանակաշրջանի մեկ այլ կենտրոնական խնդիր՝ Ֆրանսիական հեղափոխության արտահանման միջոցով Եվրոպայի ընդհանուր կերպափոխության, հասարակական նորացման և արդիականացման հարցը: Հանգամանք, որը մեր համոզմամբ անհրաժեշտ էր Եվրոպայի միասնականացման և Եվրոպական ազգերի ընտանիքի գաղափարների ձևավորման տեսանկյունից: Նապոլեոնյան ժամանակաշրջանում էր, որ Ֆրանսիական հեղափոխությունից ծնված նոր քաղաքական հանրույթը փորձեց տարածել արաքնթացի և քաղաքակրթության մասին իր իդեալները Եվրոպական աշխարհամասի տարբեր հատվածներում: Նապոլեոնի քարտեզի խումբները Եվրոպական մասշտաբով դարձան արդիականության խոշորագույն խթանը: Այլ ուրե՛ն՝ Նապոլեոնյան ժամանակաշրջանը Եվրոպայում նշանավորեց անցումը հին կարգերից արդիություն: Քաղաքական փոփոխությունները և նոր հարացույցի վարչական արդիականացումը՝ Ֆրանսիական ուղիով՝ Եվրոպայի կերպափոխության նախադրյալներից էր: Ֆրանսիացիների կայսրը ձգտում էր ստեղծել Ֆրանսիայի պատկերով նորացված և Ֆրանսիացիների գերիշխանության շրջանակներում միասնականացած Եվրոպա: Եվրոպական տարբեր երկրներում հաստատված նապոլեոնյան վարչախմբերի խնդիրն էր համոզել իրենց կառավարման տակ հայտնված ժողովուրդներին միասնականացման և ընդօրինակելի ասոցիացիայի օգուտներն ու առավելությունները Ֆրանսիական հարացույցի գերազանցության ցուցադրմամբ: Այս գործընթացը բացառության մեջ արանձին երկրների (Իսպանիա, Պորտուգալիա և Նեապոլ) հիմնականում խաղաղ էր ընթանում՝ կախված ժողովուրդների ակտիվ փոխգործակցություն կամ համազորակցության աստիճանից: Ավելիև, Նապոլեոնյան ժամանակաշրջանը Եվրոպայում կարևորագույն նշանակություն ունեցավ նաև ազգերի ինքնորոշման իրավունքի գաղափարական ճանաչման տեսանկյունից: Ըստ այդմ, փորձ է կատարվում հստակ համադրություն մեկտեղել Ֆրանսիացիների գերիշխանության և Ֆրանսիական հարացույցի կիրարկման փորձառությունները ողջ Եվրոպայում:

Ներկա աշխատանքում փորձ է արվել ուրվագծել ազգերի ինքնորոշման և եվրոպական աշխարհակարգի հարացույցների պատմությունը Վեստֆալյան պայմանագրերից ընդհուպ Յեյսիևկիի եզրափակիչ ակտը: Տեսական հիմք ենք ընդունել աշխարհակարգի վերաբերյալ Գրոտիուսի հղացքները, որոնք հանդես եկան իբրև նոր աշխարհակարգի հարացույց: Մեր մեկնակետը **պատմական կարգ** (historical order) հասկացությունն է, որը պարամուն է ինչպես ներհասարակական, այնպես էլ միջհասարակական հարաբերությունների համալիրը:

ԱՏԵՆԱԽՈՒԹ ԹՅԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ՍԱՀՄԱՆՆԵՐԸ:

Ատենախոսության ժամանակագրական շրջանակն ընդգրկում է երեք տարբեր պատմական հարթություններ: Նախ քննության ենք անել միջնադարյան եվրոպայի *պատմական կարգից* անցումը արդի ինքնիշխան պետությունների Վեստֆալյան համակարգին: Ապա ուսումնասիրել ենք եվրոպական աշխարհակարգի Նապոլեոնյան հարացույցի հիմնական միտումները և դրանց կատեցումը Վիեննայի եզրափակիչ կարգավորումներով: Այնուհետև համադրումանիորեն ուսումնասիրել և վեր ենք լուծել Գրոտիուսի տեսությունը եվրոպայի արդի պատմության համատեքստում: 20-րդ դարում եվրոպական *պատմական կարգի* համաշխարհայինացմանը և հետագա կերպափոխումների նախադրած էլ ենք գիտաթեման ամբողջացնել ու նպատակով:

ՅԵՏԱՉՈՏՈՒԹՅԱՆ ԱՄՈՐԿԱՆ: Ըստ նշված շրջափուլերի՝

որոշարկվել է հետազոտության ամարկան, որի շրջանակներում ուսումնասիրվել են նոր ձևավորվող աշխարհակարգի հիմնարար սկզբունքներն ու հարացույցերը, որոնց հիմքով համակարգումանիորեն լուսաբանվել են Գրոտիուսի տեսության շրջանակները:

ՅԵՏԱՉՈՏՈՒԹՅԱՆ ՆՊՏԱԿԸ ՈՒ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ: Ատենախոսության

նպատակն է՝ *ինքնիշխան ազգերի հասարակության* Գրոտիուսյան հղացքի համակարգային կիրարկման Վեստֆալյան, Նապոլեոնյան և Վիեննայի փորձի համալիր վերլուծության մեջ ուսումնասիրել եվրոպայի միասնականացման տեսլականները, ներկայացնել ազգային ինքնիշխանության և ազգերի ինքնորոշման իրավունքի ձևավորումը և զարգացումը: Ըստ այդմ՝ աշխատանքում անաչ են քաջվել հետևյալ խնդիրները.

- դիտարկել ինքնիշխանության փոխանցման գործընթացը վերազգային հաստատություններից՝ պապականությունից և կայսրությունից, դեպի ներքև և անդրազգային ֆեոդալական ու քաղաքացիական միավորներից դեպի վերև՝ պետություններին,
- ներկայացնել եվրոպայում իրավահավասար և ինքնիշխան պետություններին համագոյակցության Վեստֆալյան համակարգը,
- ուսումնասիրել *քաղաքական համայնքների ինքնորոշման իրավունքի* ճանաչման ակտերը Վեստֆալյան խաղաղության մեջ ու դրանց պատմական նշանակությունը,
- վերլուծել և մեկնաբանել *եվրոպական համասարակշռության* հղացքը և *պետությունների ինքնորոշման իրավունքը* (ըստ Ուտրեխտյան խաղաղության),

- համեմատակնություն վերլուծել *բացարձակապետության* և *ազգապետության* ձևավորման հիմնական փուլերը և ուսավորական մտքի համատեքստում,
- գնահատել Յուզո Գրոտիոսի գաղափարների ազդեցությունը և ուսավորության դարաշրջանի մտածողների վրա,
- գնահատել Ֆրանսիական մեծ հեղափոխության և Նապոլեոնի դերը *ազգերի ինքնորոշման իրավունքի* և ազգային ինքնիշխանության գաղափարների տարածման ու ամրապնդման գործում,
- վերհանել և ուսումնասիրել *Եվրոպական աշխարհակարգի Նապոլեոնյան հարացույցը* և *Եվրոպայի միասնականացման Նապոլեոնի տեսլականը*,
- համակողմանիորեն հետազոտել *միջազգային հանրության* կամ *ինքնիշխան ազգերի հանրույթի* և Եվրոպայի միության մասին Գրոտիոսի գաղափարները,
- ցույց տալ, որ *ազգերի ինքնորոշման իրավունքի* գաղափարն առկա էր Գրոտիոսի մոտ և ուրվագծել ու մեկնաբանել ինքնորոշման իրավունքի ձևավորման պատմությունը մինչև 1975 թ. Յեյ սինկիի եզրափակիչ ակտ:

Առանձին ուշադրություն է հատկացվել Յուզո Գրոտիոսի տեսական մտքին և նոր աշխարհակարգի հղացքին: Այնուհետև, մտածողի առաջադրած հղացքների, մեթոդների, հայեցակարգերի ու հարացույցերի կիրարկմամբ նոր և ուսի ներքո ենք ներկայացրել *ազգերի* կամ *կազմակերպված քաղաքական համայնքների* ինքնիշխանության և ինքնորոշման հիմնախնդիրը: *ժողովուրդների ինքնորոշման իրավունքը* գործածական է Արցախյան հակամարտության կապակցությամբ: Մեր դիտարկմամբ՝ Արցախյան հիմնահարցը ոչ միայն միջազգային հարաբերությունների և դիվանագիտության, այլ և համաշխարհային պատմության հարց է: Թերևս սա ուսումնասիրման միանգամայն այլ առարկա է և դուրս է սույն աշխատանքի նպատակային շրջանակներից:

ԱՆԵՆԱԽՈՒԹՅԱՆ ՄԵԹՈԴԱԿԱՆ ՀԻՄՈՐ:

Անենախոսությունը գրվել է պատմաբնական և պատմահամադրական վերլուծության մեթոդների կիրառմամբ՝ դրանց հաղորդելով մեկնաբանական բնույթ: Պատմաբնական մեթոդի դիտանկյունից ներկայացվում են խնդրո առարկայի վերաբերյալ գոյություն ունեցող հարացույցերը և հայեցակարգերը որպես տեսական նշանակություն ունեցող գիտախնդիրներ: Այս ամենը մեզ թույլ է տվել տրամաբանական քննության ենթարկել աշխարհակարգի հիմնական հաստատությունների, հիմնարար սկզբունքների, հղացքների և տեսական ավանդույթների ձևավորման ու կիրարկման գործընթացը, ինչպես նաև արդի պատմության հոլովույթում համակողմանի քննության ենթարկել աշխարհակարգի վերաբերյալ Յուզո Գրոտիոսի և 16-19-րդ դարերի Եվրոպացի այլ մտածողների հիմնարար հղացքներն ու տեսական ավանդույթները: Իսկ գիտահամադրական մեթոդի կիրառմամբ հնարավոր է դառնում ի մի բերել գիտաթեմայի պատմական մեկնաբանության ընդհանրական սկզբունքներն ու արդյունքները:

Աշխատանքի ընթացքում կարևորվել է նաև **միջգիտակարգային մոտեցումը**, որի արդյունքում մի շարք երևույթներ դիտարկվել են նաև միջազգային հարաբերություններին, աշխարհաքաղաքականության, քաղաքագիտության, քաղաքական տնտեսագիտության, իմաստասիրության, ընկերաբանության և միջազգային իրավունքի հարթություններում: Արդյունքում միջազգային հարաբերությունները դիտարկում ենք իբրև համաշխարհային պատմության կայացման արդյունական միջավայր:

ԱՆՏԵՆԱԴՄՈՒԹՅԱՆ ԿԻՐԱՄԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ: Ստացված հետազոտական արդյունքները կարող են օգտագործվել ինչպես պատմության և պատմության տեսության, այնպես էլ իմաստասիրության, դիվանագիտության, միջազգային հարաբերություններին և աշխարհաքաղաքականության բնագավառներում: Դրանք կարող են օգտագործվել բուհական ընդհանուր և մասնագիտական դասընթացների պատրաստման համար:

ԱՆՏԵՆԱԴՄՈՒԹՅԱՆ ՓՈՐՁԱՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆԸ: Անտենադատության թեման հաստատվել է ԵՊՀ Պատմության ֆակուլտետի խորհրդում: Անտենադատությունը քննարկվել և պաշտպանության է երաշխավորվել ԵՊՀ Համաշխարհային պատմության ամբիոնի կողմից: Անտենադատության հիմնադրույթները հրապարակվել են հեղինակի թվովյոթ գիտական հոդվածներում:

ՕԳՏԱԳՈՐԾԱԿԵ ՍԿԶԲՆԱՊԵՅՈՒՐՆԵՐԻ ԵՎ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՌՏ ՏՆՈՒԹՅՈՒՆ: Անտենադատությունը գրված է հայերեն, անգլերեն, ֆրանսերեն և ռուսերեն լեզուներով հրապարակված տարաբնույթ սկզբնաղբյուրների և գիտական հետազոտությունների հիման վրա: Ներկա անտենադատության համար առանցքային **սկզբնաղբյուրների** շարքում առաջին հերթին հարկ է առանձնացնել Հուգո Գրոտիուսի աշխատությունները: Հեղինակի հիմնարար աշխատությունը՝ ‘Պատերազմի և խաղաղության իրավունքը’ (De Jure Belli ac Pacis, 1625)¹, հրատարակվել է 1625 թ. Փարիզում: Գրքի հրատարակումը ազգերի իրավունքի և գաղափարների համաշխարհային պատմության մեջ նշանավորեց նոր դարաշրջան՝ ստեղծելով համընդհանրական սկզբունքների համակարգ և ուրվագծելով ինքնիշխան տիրակալների ու ազգերի խաղաղ համակեցության և ընդհանուր համաձայնության ուղիները: ‘Պատերազմի և խաղաղության իրավունքը’ գրվեց Երեսնամյա պատերազմի ընթացքում, երբ ‘Քրիստոնեական աշխարհի’ ապամիասնականացումն այլ ևս իրողություններ էր և չկար վերագրային իշխանություն: Գրոտիուսը ելքը տեսավ համակեցության ընդհանուր սկզբունքների շուրջ փոխզիջման մեջ: Համաձայնության պատերազմի և ընդհանուր ավերման պայմաններում Գրոտիուսը նկատեց, որ Եվրոպան շարունակում է պահպանել մեկ ընդհանուր կապ, իր նախկին միության հետքը՝ ‘մարդկային միտքը’:

¹ **Grotius H.** (1625), *The Rights of War and Peace, Including The Law of Nature and of Nations*. Translated from the original Latin of Grotius with notes and illustrations by A. C. Campbell, with an introduction by David J. Hill, Adamant Media Corporation, Elibron Classics, 2005 (This Elibron Classics Replica Edition is an unabridged facsimile of the edition - Washington & London: M. Walter Dunne, 1901).

Սույն ատենախոսության համար իբրև սկզբնաղբյուր Գրոտիուսի աշխատություններին ամենաանձնակի արժեք ունի նաև «Ազատ ծով» (Mare Liberum, 1608)² տրամախոսությունը: «Ազատ ծով» աշխատությունը դարձավ Գրոտիուսի կողմից առաջին համակարգված տրակտատը ազգերի իրավունքի վերաբերյալ:

Պետական և ազգային ինքնիշխանության, հարստության, ազգերի համագործակցության, եվրոպայի միասնականացման, ազգերի ինքնորոշման և ժողովրդավարական խաղաղության հղացքների ուսումնասիրման գործում կարևոր սկզբնաղբյուրներն են 16-19-րդ դարերի եվրոպական հեղինակների՝ Նիկոլո Մաքիավելիի, Ուիլիամ Փեննի, Ջոն Լոկի, Շառլ Մոնտեսքյոյի, Ժան Ժակ Ռուսսոյի, Իմանուել Կանտի, Էդմոնդ Բրոքի և Ջոզեֆ Մաձինիի աշխատությունները³:

Օգտագործված սկզբնաղբյուրների հաջորդ արժեքավոր խումբն են կազմում միջազգային համակարգաստեղծ պայմանագրերի տեքստերը: Այդպիսիք են Վեստֆալյան խաղաղության պայմանագրերը, Ուտրեխտյան խաղաղության պայմանագրերը, Վիեննայի վեհաժողովի եզրափակիչ ակտը, Ազգերի լիգայի և Միավորված ազգերի կազմակերպության կանոնադրությունները, ՅՆԵՍԿԻ-ի եզրափակիչ ակտը⁴: Բացի այդ իբրև սկզբնաղբյուրներ կարևոր նշանակություն ունեն առանձին դարակազմիկ հռչակագրեր (1776 թ.՝ ԱՄՆ-ի անկախության հռչակագիր՝, 1789 թ. Ֆրանսիական՝ Մարդու և քաղաքացու

² **Grotius H.** (1608), *The Freedom of the Seas or the Right Which Belongs to the Dutch to Take Part in the East Indian Trade*. Translated with A Revision of the Latin Text of 1688 by Ralph Van Deman Magoffin, Edited with an Introductory Note by James Brown Scott. New York: Oxford University Press, 1916 (This is version 1.0 of the Frellock Book Series edition, Oslo: 2008). **Grotius H.**, *Commentary on the Law of Prize and Booty*. Edited and with an Introduction by Martine Julia van Ittersum (The text of this edition is a reprint of the translation of *De Jure Praedae* by Gwladys L. Williams originally published by the Carnegie Endowment for International Peace: Oxford: Clarendon Press, 1950). Indianapolis: Liberty Fund, Inc., 2006.

³ **Machiavelli N.** (1513), *The Prince*. Translated with an introduction by Harvey C. Mansfield. 2nd ed. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1998. **Penn W.** (1693), *An Essay Towards the Present and Future Peace of Europe*. Washington: The American peace society, 1912. **Locke J.**, *Two Treatises of Government*. Edited by Thomas Hollis. London: A. Millar et al., 1764. **Montesquieu Ch. S.** (1748), *The Spirit of Laws*. Translated by Thomas Nugent (1752). Kitchener: Batoche Books, 2001. **Rousseau J. J.** (1762), *On the Social Contract*. Translated by G. D. H. Cole. New York: Dover Publications, 2003. **Rousseau J. J.**, *Extrait du Projet de Paix perpétuelle de Monsieur l'Abbé de Saint-Pierre*. Geneve, 1761. **Kant I.** (1795), *Toward Perpetual Peace and Other Writings on Politics, Peace, and History*. Edited and with an introduction by Pauline Kleingeld; translated by David L. Colclasure. New Haven and London: Yale University Press, 2006. **Burke E.**, *Select Works of Edmund Burke: a new imprint of the Payne edition*. Foreword and biographical note by Francis Canavan, Vols. 1- 3 originally published: Oxford: Clarendon Press, 1874-1878. This edition is published - Indianapolis: Liberty Fund, Inc., 1999. **Mazzini G.**, *A Cosmopolitanism of Nations: Giuseppe Mazzini's Writings on Democracy, Nation Building, and International Relations (1805-1872)*. Edited and with an introduction by S. Recchia and N. Urbinati; translations by S. Recchia. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2009.

⁴ **Treaty of Westphalia: Peace Treaty between the Holy Roman Emperor and the King of France and their respective Allies**. Yale Law School, Lillian Goldman Law Library, the Avalon Project: Documents in Law, History and Diplomacy. URL: http://avalon.law.yale.edu/17th_century/westphal.asp (28.05.2015). **A Collection of Treaties between Great Britain and Other Powers**. Edited by Chalmers G., London: J. Stockdale, 1790. **The Great European Treaties of the Nineteenth Century**. Edited by Oakes A. and Mowat R. B., With An Introduction by H. Erle Richards. Oxford: The Clarendon Press, 1930. **The Covenant of the League of Nations** (Including Amendments adopted to December, 1924). Yale Law School, Lillian Goldman Law Library, The Avalon Project: Documents in Law, History and Diplomacy. URL: http://avalon.law.yale.edu/20th_century/leagcov.asp (08.01.2016). **Charter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice**. San Francisco, 1945. **Եվրոպայում անվտանգության և համագործակցության խորհրդաժողով. Եզրափակիչ ակտ ՅՆԵՍԿԻ 1975**: Հայերեն թարգմանության և սույնակազմությանը ուղղված տրակտատը Է ՀՀ ԱԳՆ կողմից: Երևան: ՀՀ Արտաքին գործերի նախարարություն, 2005:

իրավունքների հռչակագիր»⁵, ինչպես նաև պետական այրերի (կարգինալ Ռիշելիե, Ն. Բոնապարտ, Վ. Վիլսոն) գրույթներ, հրամանագրեր և ելույթներ⁶:

Ուսումնասիրվող հիմնախնդրի վերաբերյալ օգտագործված նյութերի մյուս մասը **գիտական հետազոտություններն** են՝ ինչպես գիտախնդրի հիմնական, այնպես էլ նրա առանձին կողմերին վերաբերվող: Հուզող Գրոտիուսի իրավաբանական և տեսաիրավական մտքի ուսումնասիրության համար առանձնակի կարևորություն ունեն Յեդլի Բուլլի և Մարտին Ուայթի աշխատությունները⁷: Յեդլի Բուլլը համակարգային մեկնաբանության է ենթարկում Գրոտիուսի գաղափարները, միջազգային հանրություն և աշխարհակարգի հիմնախնդիրներն ու հաստատությունները: Գրոտիուսի գործունեության, քաղաքական իմաստասիրության և տեսաիրավական մտքի ուսումնասիրության տեսանկյունից կարևոր տեղ ունեն նաև Ջեֆրի Ռենեի, Ռիչարդ Թաքի, Համիլթոն Վրիլանդի, Կրոտերի, Էրիկ Ուիլսոնի, Ջեյմս Ջոնսոնի, Բիթ Ջենի, Էդվարդ Քինի և Ալեքսանդր Վենտի ուսումնասիրությունները⁸:

Երեսնամյա պատերազմի սկիզբը, ընթացքն ու ավարտը համակողմանիորեն ներկայացված է Ջեֆֆրի Փարկերի կողմից խմբագրված աշխատությունում, որը գրվել է եվրոպական տարբեր ներկայացուցիչների կողմից:

⁵ **The Text of the Declaration of Independence**, Philadelphia: July 4, 1776. A Century of Lawmaking for a New Nation: U.S. Congressional Documents and Debates, 1774 - 1875. Journals of the Continental Congress, Volume 5, pp. 510-515. **Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen de 1789**. Conseil Constitutionnel de la République Française. Site officiel URL: <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/la-constitution/la-constitution-du-4-octobre-1958/declaration-des-droits-de-l-homme-et-du-citoyen-de-1789-5076.html> (02.03.2016).

⁶ **Richelieu**, Political Testament (extracts from Louis Andre's edition, Paris, 1947). In *The Thirty Years' War: Problems of Motive, Extent, and Effect*. Problems in European Civilization, Edited with an Introduction by Theodore K. Rabb, Harvard University, Boston: D. C. Heath & Company, 1964, pp. 76-80. **Acte de médiation** fait par le Premier Consul de la République française, entre les partis qui divisent la Suisse. Paris, 19 février 1803, 112 p. **Acte additionnel aux Constitutions de l'Empire du 22 avril 1815**. Conseil Constitutionnel de la République Française, Site officiel URL: <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/english/la-constitution/les-constitutions-de-la-france/acte-additionnel-aux-constitutions-de-l-empire-du-22-avril-1815-5103.html> (20.19.2015). **Décret - 11283. Camp impérial de Berlin, 21 novembre 1806**. Correspondance de Napoléon Ier. Tome 13 / publiée par ordre de l'Empereur Napoléon III. Paris: H. Plon et J. Dumaine, 1863, pp. 555-557. **Wilson W.**, Address of the President of the United States Delivered at a Joint Session of the Two Houses of Congress, April 2, 1917. Washington: Government Printing Office, 1917. **Wilson W.**, Address of the President of the United States Delivered at a Joint Session of the Two Houses of Congress, January 8, 1918. Washington: Government Printing Office, 1918.

⁷ **Bull H.** (1977), *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, 3rd edition (New York: PALGRAVE, 2002). **Wight M.**, *International Theory: the Three Traditions*. Ed. by Gabriele Wight and Brian Porter. Leicester: Leicester University Press, 1994. **Bull H., Kingsbury B., Roberts A.** (eds), *Hugo Grotius and International Relations*. Oxford: Oxford University Press, 1992. **Wight M.**, *Four Seminal Thinkers in International Theory: Machiavelli, Grotius, Kant, and Mazzini*. Edited by Gabriele Wight and Brian Porter; Foreword by Sir Michael Howard, C.H. Introduction by David S. Yost. Oxford and New York: Oxford University Press, 2005.

⁸ **Jeffery R.**, *Hugo Grotius in International Thought*. New York: Palgrave Macmillan, 2006. **Tuck R.**, *The Rights of War and Peace: Political Thought and the International Order from Grotius to Kant*. Oxford and New York: Oxford University Press, 2002. **Tuck R.**, *Natural Rights Theories: Their Origin and Development*. Cambridge and New York: Cambridge University Press, 1981. **Vreeland H. Jr.**, *Hugo Grotius, Diplomatist*. The American Journal of International Law, Vol. 11, No. 3 (American Society of International Law, Jul., 1917). **Wilson E.**, *Mare Liberum and Opinio Juris: A Grotian Reading of the North Sea Continental Shelf Cases*. *Monash University Law Review* (Vol. 28, No 2, 2002). **Johnson J. T.**, "Grotius and His Impact: The Westphalian Settlement, the Idea of the "law of Nations," and the Emergence of the Territorial Idea of Sovereignty". *Sovereignty: Moral and Historical Perspectives*. Washington: Georgetown University Press, 2014. **Jahn B.** (ed.), *Classical Theory in International Relations*, Cambridge, New York, Melbourne: Cambridge University Press, 2006. **Keene Ed.**, *Beyond the Anarchical Society: Grotius, Colonialism and Order in World Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002. **Wendt A.**, *Social Theory of International Politics*. Cambridge, New York, Melbourne: Cambridge University Press, 1999.

առաջատար մի խումբ մասնագետների ջանքերով⁹: Երեսնամյա պատերազմի թեմայի առումով հարկ է առանձնացնել նաև Ռիչարդ Բաննի և Ջերիմի Բլեքի աշխատությունները, ինչպես նաև Օլաֆ Ասբախի և Փիթր Շոյոդերի խմբագրած 17-րդ դարի Եվրոպայում պատերազմի, պետության և միջազգային իրավունքի վերաբերյալ հետազոտություններին¹⁰:

Եվրոպայում բացարձակապետություններին առաջացման վերաբերյալ առանցքային ուսումնասիրությունն է Փերրի Անդերսոնի աշխատությունը¹¹: Վեստֆալյան խաղաղության և Ֆրանսիական հեղափոխության միջև ընկած ժամանակաշրջանի Եվրոպայի ընդհանուր պատմությունը համակողմանիորեն ներկայացված է Ջեֆֆրի Թեթլերի ծավալուն աշխատության մեջ¹²: Այստեղ հեղինակը համակարգված ներկայացնում է արդի Եվրոպայի ձևավորման ընթացքը՝ հատուկ ուշադրություն դարձնելով այնպիսի կարևոր հիմնախնդիրների ինչպիսիք են վաղ կապիտալիզմը, վաղ արդյունաբերական հեղափոխությունը, անդրծովյան առևտուրը, նոր գաղափարները, գիտությունը և տեխնոլոգիաները, իշխանության հիմնախնդիրներն ու բացարձակապետությունը, պատերազմները և դիվանագիտությունը: Վաղ արդի դարաշրջանի Եվրոպայում կատարվող խորքային տնտեսական և ընկերային փոփոխություններին, արդի կապիտալիզմի ձևավորման չժողովրդաված ու չհամակարգվող գործընթացի վրա բողոքական բարոյագիտության ազդեցության, ինչպես նաև իշխանության և քաղաքական համակարգերի օրինականության տնտեսների վերաբերյալ առանցքային նշանակություն ունեն Մաքս Վեբերի աշխատություններին¹³:

Վեստֆալյան համակարգի տնտեսական և համակարգային հիմնախնդիրների տնտեսկյունից կարևորում ենք Ջերիմի Լարկինսի աշխատությունը¹⁴: Տեսականացնելով Վեստֆալյան համակարգի բաղադրիչ՝ տարածքային սահմանափակված պետություն՝ հղացքը՝ հեղինակն առանձնացնում է երեք հիմնախնդիրներ՝ հասարակական-քաղաքական խոսույթ, մշակույթ և պատմություն: Լարկինսը վերլուծում է միջևնադարյան Եվրոպական աշխարհակարգի՝ քրիստոնեական աշխարհի աստիճանակարգային բնույթը՝ Ռեֆորմացիան ներկայացնելով որպես հակահիերարքիկ գործընթաց: Վեստֆալյան և Վիեննայի խորհրդածոլովների միջև ընկած

⁹ Parker G. (ed.), *The Thirty Years' War*, Second edition. London and New York: Routledge, Taylor & Francis e-Library, 2006.

¹⁰ Bonney R., *The Thirty Years' War 1618-1648*. Oxford: Osprey Publishing, 2002. Black J. (ed.), *War in the Early Modern World 1450-1815*. London and New York: Routledge, Taylor & Francis, 2005. Asbach O. and Schröder P. (ed.), *War, the State, and International Law in Seventeenth-Century Europe*. Farnham, Burlington: Ashgate Publishing, 2010.

¹¹ Anderson P. R., *Lineages of the Absolutist State*. London and New York: Verso, 1979.

¹² Treasure G., *The Making of Modern Europe, 1648-1780*. London and New York: Routledge, Taylor & Francis e-Library, 2003.

¹³ Weber M., *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. Translated by Talcott Parsons with an introduction by Anthony Giddens. London and New York: Routledge Taylor & Francis e-Library, 2005. Weber M. (1922), *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. Edited and translated by Guenther Roth and Claus Wittich. Los Angeles and London: University of California Press, 1978.

¹⁴ Larkins J., *From Hierarchy to Anarchy: Territory and Politics before Westphalia*. New York: Palgrave Macmillan, 2010.

Ժամանակաշրջանում մեծ տերությունների վերելքի, նրանց քաղաքականության ու դերի վերաբերյալ կարևորում ենք Դերբեք Մըկլքեյի և Յեմիշ Սքոթի հետազոտությունը¹⁵: 1500-2000 թթ. շուրջ 500-ամյա ժամանակատվածի ռազմական հակամարտությունների և տնտեսական փոփոխությունների համալիրային պատմության, ինչպես նաև մեծ տերությունների վերելքի և անկման հարցերի վերաբերյալ առանցքային ուսումնասիրությունն է Փոլ Բենեդիկտի հիմնարար աշխատությունը¹⁶:

Միջկրթանքային և միջհարացույցային համընկնումը Վեստֆալյան խաղաղության նշանակության շուրջ պատմական լեգիտիմությունն է հաղորդում Վեստֆալյան համակարգի վերաբերյալ լայնորեն ընդունված պատումին: Այդուհանդերձ, ուսումնասիրվող թեմայի վերաբերյալ համակողմանի աշխարհայացի ձևավորման տեսանկյունից կարևորում ենք քննարատական տեսությունները: Վեստֆալյան համակարգի վերաբերյալ քննարատական ուսումնասիրություններից հատկապես առանձնանում է բրիտանացի տեսաբան Բենու Ռեշքեի աշխատությունը՝ 17-18-րդ դարերում եվրոպական աշխարհայացի հիմնարար սոցիալ-քաղաքական և աշխարհաքաղաքական կերպափոխությունների վերաբերյալ¹⁷: Յեդիսակը նեոմարքսիստական քննարատական տեսության և համեմատական պատմական ընկերաբանության շրջանակներում քննության է առնում նաև բացարձակապետության դարաշրջանի եվրոպայի միջարք սոցիալ-պատմական գործընթացներու իրողությունները:

Վեստֆալյան համակարգի ուսումնասիրության շարք գրաված Ռուսաստանյան հետազոտողներից կցանկանալի ենք առանձնացնել Սերգեյ Կորտուևովի, Տատյանա Չոնովայի, Մարինա Լեբեդևայի և Պավել Ցիգանկովի աշխատանքները¹⁸: Եվրոպայի միասնության մասին գաղափարների պատմության և խաղաղության հիմնախնդիրների վերաբերյալ հետազոտություններից առանձնակի կարևորություն ունի ակադեմիկոս Ալեքսանդր Չոլբարյանի ուսումնասիրությունը¹⁹:

Եվրոպայում ազգ-պետությունների առաջաման պատմական և քաղաքականական ազդակների, ինչպես նաև ազգի իբրև ընկերային-քաղաքական երևույթի դիտարկման առումով հարկ է առանձնացնել Չարլզ Թիլիի, Ֆեռնան Բրոդելի, Մայքլ Մանի և

¹⁵ **McKay D. and Scott H. M.**, The Rise of the Great Powers 1648-1815, 2nd edition. London and New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2014.

¹⁶ **Kennedy P. M.**, The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000. London, Sydney and Wellington: Unwin Hyman, 1988.

¹⁷ **Teschke B.**, The Myth of 1648: Class, Geopolitics, and the Making of Modern International Relations. London and New York: Verso, 2003.

¹⁸ **Кортунов С. В.**, Крушение Вестфальской системы международных отношений и становление нового мирового порядка. В кн.: Мировая политика. Москва: Изд. дом ГУ-ВШЭ, 2007, с. 75-117. **Зонова Т. В.**, Духовные основы и идеологические постулаты российской дипломатии. Под ред. А. Чубарьяна, Религия и политика в XX веке. Москва, 2006. **Зонова Т. В.**, Вестфальская система. *Вестник МГИМО* – №1, 2008, с. 78-80. **Лебедева М. М.**, Что угрожает Вестфалю? *Международные процессы: Журнал теории международных отношений и мировой политики*, Т. 6, №1(16), январь-апрель 2008, с. 117-121. **Цыганков, П. А.** (Рук. авт. колл.), Международные отношения: социологические подходы. Москва: Гардарика, 1998.

¹⁹ **Чубарьян А. О.**, Европейская идея в истории. Проблемы войны и мира. Москва: Междунар. отношения, 1987.

Բենեդիկտ Անդերսոնի ուսումնասիրությունները²⁰: Թեմայի ըմբռնական տեսանկյունից կարևորում ենք նաև «Ֆրանկֆուրտյան դպրոցի» ընկերաբան-իմաստասեր Յուրգեն Յաթերմասի աշխատությունները²¹: Հեղինակը քննում է ազգ-պետության և ազգի գաղափարական ըմբռնման անցյալի, ներկայի ու ապագայի մի շարք կարևորագույն հիմնախնդիրներ: Հաթերմասը քննության է առնում նաև Ի. Կանտի «հավերժական խաղաղության» հղացքը: Հեղինակը կարևոր գուգահեռներ է անցկացնում միջազգային իրավունքի Կանտյան նախագծի և Վոլդրոֆիլ սոնի քաղաքական նախաձեռնության ու տեսլականի միջև:

Նապոլեոնյան ժամանակաշրջանի եվրոպայի վերաբերյալ օգտագործված ուսումնասիրություններից ցանկանում ենք առանձնացնել Սոյուզարտ Վոլլֆի և Ալեքսանդր Գրաբի աշխատությունները: Ս. Վոլլֆը իր աշխատությունում²² հիմնավոր ուշադրություն է դարձնում տվյալ ժամանակահատվածում՝ մի կողմից՝ Ֆրանսիայի ներքին զարգացումներին և մյուս կողմից՝ նրա սահմաններից դուրս ֆրանսիացիների վարչարարության ներքո գտնվող երկրների զարգացումների միջև փոխազդեցություններին: Այս կերպ Վոլլֆը նաև բացահայտում է Նապոլեոնի ծավալ ապաքտական քաղաքականության իդեալներն ու տեսնող ոգիները, ինչպես նաև ֆրանսիացիների գերիշխանության ներքո հայտնված տարբեր եվրոպական հասարակությունների նմանություններն ու տարբերությունները, և թե ինչպես էին նրանք պատասխանում ֆրանսիացիների ներկայությանը. փոխգործակցություն և, դիմադրություն և, մտտական հնարավորություն և ներքո, ընկերային պրակտիկաներ և կրոն: Ա. Գրաբը իր աշխատության²³ մեջ Նապոլեոնի քաղաքականությունները դիտարկում է եվրոպայի պատմության համատեքստում: Հեղինակը մի կողմից վերլուծում է եվրոպական տարբեր երկրներում Նապոլեոնյան բարեփոխումների առաջադիմական բնույթը, իսկ մյուս կողմից զարգացնում քննադատական տեսությունը՝ ըստ որի Նապոլեոնի պատմական դերակատարումն էր՝ եվրոպայում ֆրանսիացիների գերիշխանության համախառնումն իր իշխանության ներքո: Եվրոպայում ֆրանսիացիների գերիշխանության հարցերի շուրջ առանձնակի ուշադրություն է արժանի Անտոնիո Գրամշիի աշխատանքը²⁴: Նապոլեոնի վերաբերյալ այլ արժեքավոր ուսումնասիրություններից կցանկանայինք առանձնացնել Տիերի Լենցի, Ֆրեդերիկ Շնեյդի, Ֆրենկ Մըքլինի և Արա

²⁰ **Tilly Ch.**, *Coercion, Capital, and European States, AD 990–1990*. Cambridge, MA: Basil Blackwell, 1990. **Tilly Ch.** (ed.), *The Formation of National States in Western Europe*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1975. **Braudel F.**, *A History of Civilisations*. Translated by Richard Mayne. New York, London, Auckland: The Penguin Press, 1994. **Mann M.**, *The Sources of Social Power, Volume II, The Rise of Classes and Nation-States, 1760-1914*. Cambridge and New York: Cambridge University Press, 2006. **Anderson B.**, *Imagined Communities Reflections on the Origin and Spread of Nationalism, Revised Edition*. London and New York: Verso, 1991.

²¹ **Хабермас Ю.**, *Вовлечение другого. Очерки политической теории*. Пер. с немецкого Ю. С. Медведева, под ред. Д. В. Складнева. Санкт-Петербург: Наука, 2001. **Хабермас Ю.**, *Расколотый Запад*. Пер. с нем. Москва: Изд. “Весь Мир”, 2008.

²² **Woolf S. J.**, *Napoleon’s Integration of Europe*. London and New York: Routledge, Taylor & Francis e-Library, 2003.

²³ **Grab A.**, *Napoleon and the Transformation of Europe*. New York: Palgrave Macmillan, 2003.

²⁴ **Gramsci A.**, *Selections from the Prison Notebooks*. Edited and translated by Quentin Hoare and Geoffrey Nowell. London: Smith Lawrence & Wishart, 1971.

Գասպարյանի աշխատության ունենցումը²⁵: Օսմանյան կայսրության նույնպիսի ֆրանսիական հեղափոխության գաղափարների ազդեցության և հայերի ու այլ բրիտանյան ժողովուրդների դերի մասին կարևոր աշխատանքներ են Բառնար Լյուիսի, Մարդին Շերիֆի և Քարթեր Ֆինդլիի հոդվածները²⁶:

1814-1815 թթ. Վիեննայի վեհաժողովի և հետևապես տեղի ունեցած վերակառուցման վերաբերյալ ուսումնասիրության ունենցող արժեքավոր տեղ ունի ֆրանսիացի պատմագետ, Նապոլեոնի ֆոնդի տնօրեն Տիերի Լենցի աշխատությունը²⁷: Լենցը հանգամանորեն վերլուծում է Վիեննայում վերաբարձրացված եվրոպական հավասարակշռության և միապետների համերաշխության հղացքները, ինչպես նաև օրինականության ու փոխառուցման սկզբունքները և ֆրանսիայի դերը վերակառուցվող եվրոպայում: Հեղինակը հատուկ ուշադրություն է հատկացնում Մետերնիխի պահպանողական հավասարակշռության և Քեսլրիի պրագմատիկ հավասարակշռության հղացքներին, որոնց հաղթահարմանն էին միտված Թալեյրանի օրինականության և Ալեքսանդր 1-ինի փոխառուցման սկզբունքները: Վիեննայի աշխարհակարգում մեծ տեղությունների քաղաքականությանը հաստատված ինքնիշխան անհավասարության և պետությունների համակարգում գերիշխանության օրինականության վերաբերյալ կարևոր է Ջերրի Սիմփսոնի ուսումնասիրությունը²⁸: Վիեննայի համակարգի վերաբերյալ ուսումնասիրություններից հարկ է նշել Փոլ Շրոդերի աշխատանքները, ինչպես նաև ֆրանսիացի պատմագետներ Էրնեստ Լավիսի և Ալֆրեդ Ռամբոյի խմբագրած 19-րդ դարի պատմության 3-րդ հատորը²⁹: Վիեննայի և Վերսալյան աշխարհակարգերի ուսումնասիրման տեսանկյունից հատկապես արժեքավոր է պատմագետ և դիվանագետ, 1973-1977 թթ. Միացյալ Նահանգների պետքարտուղար Հենրի Քլայնգերի հիմնարար աշխատությունը³⁰: Գրքում իրապաշտության (ռեալիզմի) տեսության շրջանակներում քննության են ենթարկվում 17-րդ դարից սկսած արդի աշխարհակարգում համաշխարհային

²⁵ **Lentz T.**, Napoléon Diplomate. Ouvrage publié sous la direction de Guy Stavridès. Paris: CNRS Éditions, 2012. **Лентц Т.**, Наполеон. Пер. с фр. Е. Калантаровой. Москва: АСТ, Астрель, 2008. **Schneid F. C.**, Napoleon's Conquest of Europe: the War of the Third Coalition. Westport and London: Praeger Publishers, 2005. **McLynn F.**, Napoleon: A Biography. London, Sydney and Auckland: Pimlico, 1998. **Գասպարյան Ա.**, Ֆրանսիական Նապոլեոն Բոնապարտի կառավարման տարիներին (1799-1814) (Կառավարման համակարգի արդիականացման մոդելը): Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2013:

²⁶ **Lewis B.**, The Impact of the French Revolution on Turkey: Some Notes on the Transmission of Ideas. *Journal of World History*, Volume I, N 1, Juillet 1953. **Mardin S.**, The Influence of the French Revolution on the Ottoman Empire. *International Social Science Journal*, Volume 41, issue 1, 1989. **Findley C. V.**, A Quixotic Author and His Great Taxonomy: Mouradgea D'Ohsson and His Tableau General De L'empire Othoman, 19th International Congress of Historical Sciences 6-13 August 2000, University of Oslo. URL: <http://www.oslo2000.uio.no/program/papers/ml1b/ml1b-findley.pdf> (20.02.2015).

²⁷ **Lentz T.**, Le congrès de Vienne: Une refondation de l'Europe 1814-1815. Paris: éditions Perrin, 2013.

²⁸ **Simpson G.**, Great Powers and Outlaw States: Unequal Sovereigns in the International Legal Order. New York: Cambridge University Press, 2004.

²⁹ **Schroeder P. W.**, The Transformation of European Politics, 1763-1848. Oxford History of Modern Europe, New York, Oxford: Oxford University Press, 1999. **Schroeder P. W.**, Did the Vienna Settlement Rest on a Balance of Power? *The American Historical Review*, Vol. 97, No. 3 (The University of Chicago Press, Jun., 1992). **Лависс Э., Рамбо А.** (под ред.), История XIX века. Пер. с фр., изд. под ред. Е. В. Тарле, т. 3, Время реакции и конституционные монархии. Москва: ОГИЗ, 1938.

³⁰ **Kissinger H. A.**, Diplomacy. New York, London, Toronto, Sydney, Tokyo, Singapore: Simon & Schuster, 1994.

քաղաքակնոթյան և դիվանագիտության կարևորագույն անցքերը:

ԱՏԵՆԱԽՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ՆՈՐՈՒՅՈՒԹՅԱՆ Ամենևին

չթերագնահատելով հայ հեղինակների գիտական ձեռքբերումները՝ պետք է նկատենք, որ այս ասպարեզում անդրադարձները հատվածային են և դուրս են համաշխարհային պատմության ընդլայն հեռապատկերից: Ուստի սույն աշխատանքը հայոց մեջ եվրոպայի պատմության տվյալ շրջափուլին վերաբերվող համալիր և ամբողջը նկատման մոտեցման առաջին փորձն է, ուր հստակ ընդգծվում է աշխարհակարգի վերաբերյալ Հրեզո Գրոտիոսի տեսության շրջանակները, որի եզրերը ձգվում են Վեստֆալյան խաղաղությանից մինչև Հելսինկիի եզրափակիչ ակտ և եվրոպայի միասնականացման նախագծեր:

Միանգամայն այլ է պատկերը եվրոպական, ամերիկյան և ռուսական պատմագիտության մեջ: Այնուամենայնիվ, կարիք է զգացվում այնպիսի համալիր հետազոտության ներքին, որոնք ներկայացնում են ազգերի ինքնորոշման իրավունքի վերաբերյալ Գրոտիոսի ըմբռնումները, եվրոպայի միասնության Գրոտիոսյան տեսլականը և եվրոպայի միասնականացման Նապոլեոնի նախագիծը: Սույն աշխատանքով նաև փորձ է արվել նորովի մեկնաբանել և ուսումնասիրության մեկ տեսք ստով ուրվագծել քաղաքական ինքնորոշման գաղափարի զարգացման տրամաբանությունը Վեստֆալյան խաղաղությանից Հելսինկիի եզրափակիչ ակտ և ինքնորոշման գաղափարի կիրարկման համեմատական վերլուծությանը:

ԱՏԵՆԱԽՈՒԹՅԱՆ ԿՆՈՒՄՅԱՆՔԻ ԵՎ ՀԱՄԱՌՈՍ

ԲՈՎԱՆՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ: Աշխատանքը բաղկացած է ներածությանից, երեք գլուխներից (որոնցից առաջինը բաղկացած է երեք, երկրորդը՝ երկու, երրորդը՝ երեք ենթագլուխներից), եզրակացությունից, Օգտագործված սկզբնաղբյուրների և հետազոտության ներքին ցանկից, Հավելվածներից:

ՆԵՐԱՃՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ հիմնավորված է ասենափոսվող թեմայի արդիականությունը և գիտական նորույթը, ներկայացված են հետազոտության նպատակն ու խնդիրները, ինչպես նաև՝ ասենափոսության ժամանակագրական սահմաններն ու օգտագործված սկզբնաղբյուրների և գիտական ուսումնասիրության ներքին համառոտ տեսությունը:

Առաջին գլուխը՝ «ԴԱՐԱՆԶԱՆՆԵՐ ԵՎ

ԱՇԽԱՐՀԱԿԱՐԳԵՐ», քննության է առնում միջնադարյան եվրոպայի համընդհանրական աստիճանակարգված աշխարհակարգից անցումը ինքնիշխան պետության ներքին արդի հորիզոնական համակարգին: Այս անցումը նշանավորվեց վերագային և անդրագային հաստատության ներքին ինքնիշխանության փոխանցման և պետության ներքին կողմից ինքնիշխանության համախմբման գործընթացներով: Այս ժամանակաշրջանի պատմության քննության համապատկերում փորձ է արվում նաև ուրվագծել ինքնորոշման գաղափարի սարմնավորման և զարգացման հետազոտությունը՝ նախ *դավանական ու քաղաքական համայնքների ինքնորոշման իրավունքի* (Վեստֆալյան պայմանագրեր) ճանաչման տեսքով, ապա

պետու թյու նների ինքնորոշման իրավունքի (Ու տրեխտի պայմանագիր) իրացման տեսքով: Այնուհետև վերոհիշյալ ի համապատկերում ներկայացնում ենք աշխարհակարգի կառուցվածքային նոր միավորի՝ ազգ-պետության, ձևավորման գործընթացը:

Առաջին՝ **«ԵՎՐՈՊԱՆ ՄԻՋՆԱԴԱՐՈՒՄ. ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ՓՈՒՋԱՐԱՔԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ»** ենթազվխում ներկայացված է աշխարհակարգի միջնադարյան հարացույցը կամ մինչվեստֆալյան աշխարհակարգը Եվրոպայում, որի իդեալական կերպը ներկայանում էր իբրև՝ քրիստոնյա ժողովուրդների հանրապետություն՝ (Res Publica Gentium Christianorum): Ժամանակաշրջանի մտածողների և պետական գործիչների խոսույթում համակարգին վերաբերող՝ քրիստոնեական աշխարհ՝ և՛ Եվրոպա՝ եզրույթներն ունեին անսկզբի նշանակություն. առաջինը՝ մշակութային, քաղաքական և հաստատությունական (պապականություն և կայսրություն), երկրորդը՝ լոկալ աշխարհակարգ: Միջնադարյան Եվրոպան բրգածև կառույցով աստիճանակարգված աշխարհակարգ էր, որի գագաթին պապականությունն էր, այնուհետև՝ մյուս տիրակալները: Պետություններից յուրաքանչյուրի կառավարիչները կիսում էին իշխանությունը իրենց վասալ կառավարիչների հետ ներքևում և Յոնի պապի ու Յոնիական սրբազան կայսեր հետ վերևում: Այս համակարգը՝ համընկնող իշխանության և բազմակի հավատարմության՝ (“a system of overlapping authority and multiple loyalty”) համար իր էր: Ռեֆորմացիայի հետևանքով աշխարհակարգի այս կատարելատիպը փշրվեց:

Երկրորդ՝ **«ԵՐԵՄԱՍՅԱ ՊԱՏԵՐԱՉԱՐ ԵՎ ՎԵՍՏՖԱԼՅԱՆ ԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆ. ԱՐԻ ԱՆԽԱՐՀԱԿԱՐԳԻ ՄԵԿԱՐԿ»** ենթազվխում ներկայացվում են 1618 թ. Եվրոպայում բռնկված Երեսնամյա պատերազմը (1618-1648 թթ.) և դրա ավարտն ավետող Վեստֆալյան պայմանագրերը (1648թ.), որոնք պետությունների՝ իբրև պատմության հիմնական դերակատարի տեսության ձևավորման համար բեկումնային նշանակություն ունեցան: Երեսնամյա պատերազմի ընթացքում ինքնորոշման և ինքնիշխան պետական աշխարհային առումով անսկզբունց ենք Նիդերլանդների, Շվեյցարիայի և Բոհեմիայի օրինակները: 1648 թ. Վեստֆալյան խաղաղության ճանաչվեցին միայն Նիդերլանդների և Շվեյցարիայի ինքնիշխանության իրավունքները: Մեր դիտարկմամբ՝ ճանաչման այս ակտերը կարելի է համարել ազգերի ինքնորոշման իրավունքի ճանաչման նախորինակներ: Մեր համոզմամբ՝ Վեստֆալյան խաղաղության ճանաչման *դավանական համայնքների ինքնորոշման իրավունքի* և Նիդերլանդների ու Շվեյցարիայի օրինակներով *քաղաքական համայնքների ինքնորոշման իրավունքների* ճանաչման ակտերը հիմնարար նշանակություն ունեցան քաղաքական ինքնորոշման գաղափարի զարգացման տեսանկյունից: Փաստացի Վեստֆալյան կարգավորումները չվերացրեցին Եվրոպական համակարգի աստիճանակարգված բնույթը, քանզի նրա հիմնական գաղափարը խաղաղությունն էր, ոչ թե պետությունների ինքնորոշումը: Վեստֆալյան խաղաղությունից հետո Եվրոպայում դրսևորվեցին

ինչ պես պետություններին իրավահավասար համակցություն անսկզբունքը, այնպես էլ դրա խաթարման փորձերը: Ամենանշանավորը թերևս Ֆրանսիայի արքա Լուի 14-րդի փորձն էր, որն ավարտվեց «Իսպանական ժամանցություն համար» (1701-1714 թթ.): պատերազմով: Պատերազմը և այն եզրափակող Ուտրեխտի 1713 թ. հաշտությունը պետություններին եվրոպական համակարգի կայացման կարևոր հանգրվան հանդիսացան: Մեր ձևակերպմամբ, ի տարբերություն Վեստֆալյան խաղաղության, այստեղ հիմնական գաղափարը *պետություններին ինքնորոշման իրավունքն* էր, ոչ թե խաղաղությունը: Քանզի եվրոպայում գերիշխանության հասնելու Ֆրանսիայի փորձերը սպառնում էին խախտել Վեստֆալյան խաղաղությանը հաստատված ինքնիշխան պետություններին օրինական համակարգը: Եվրոպայում հավասարակշռության պահպանման գաղափարն ընդունվում է որպես եվրոպական համակարգի անդամ պետություններին ընդհանուր նպատակ և ‘Քրիստոնեական աշխարհի հանրային կամքի’ դրսևորում:

Երրորդ՝ ‘ԱՉԳՆՏՈՒԹՅԱՆ ՉԱՐԳՍՄԱՆ ՊՍՍԱԿԱՆ ՈՒՂԻՆ’

Ենթադիտում դիտարկում ենք եվրոպայում աշխարհակարգի կառուցվածքային կերպափոխություններին զուգահեռ ընթացող դրա հիմնական միավորի՝ արդի պետության, ձևավորման գործընթացը, որը սկզբում ձևակերպվեց իր դինաստիական կամբացարձակ ապետական, իսկ այնուհետև ազգային մակարդակով: Ժամանակի մտածողները ազգային պետության գաղափարը սկսեցին դիտարկել իբրև բնական և քաղաքացիական հասարակության կազմակերպման լավագույն կերպ, որը կոչված է պաշտպանելու հավաքական ազգային շահերը: Այնուամենայնիվ, դանդաղ առաջացող ընկերային միտումներից և իմաստասիրական դատողություններին գառ ‘ազգայինության’ գործընթացի ամենաառաջնային խթանը պատերազմներն էին և աշխարհաքաղաքական մրցակցությունը: Լուսավորական շարժման ներկայացուցիչները՝ Ջոն Լոկը, Շառլ Լուի Մոնտեսքյուն, Ժան Ժակ Ռուսսոն և այլք հիմնավորեցին քաղաքական ազատության գաղափարը: Բացարձակապետության ֆեոդալական հիմքերի քայքայումից հետո Ֆրանսիական հեղափոխության ժամանակաշրջանում առաջ եկավ ազգային ինքնության և հավատարմության նոր հարացույցը:

Երկրորդ գլխում՝ **«ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԿԱՐԳԻ ՆԱՊԼԵՈՆԱՆ ԶԱՐԱՏՈՒՅՏԸ ԸՆԴՂԵՍ ՄԵՏ ՏԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԶԱՄԵՐԱՇԽՈՒԹՅԱՆ»**, քննության ենթ ենթարկում Նապոլեոնի քաղաքականությանը առաջ եկած եվրոպայի պատմություն նոր հարացույցի հիմնական գծերը, միտում, որ կատարվեց Վիեննայի եզրափակիչ կարգավորումներով: Այս ժամանակահատվածում էր, որ առաջին անգամ աշխարհիկ արժեքների հիման վրա ներկայացավ ‘եվրոպական ազգերի ընտանիքի’ գաղափարը, որը, սակայն, Վիեննայում փոխարինվեց ‘եվրոպական մեծ տերություններին համերաշխության’ հղացքով: Եվրոպայի պատմության տվյալ ժամանակաշրջանի համակարգային ուսումնասիրության համար առաջարկում ենք նոր՝ *եվրոպական աշխարհակարգի Նապոլեոնյան հարացույց* հղացքը: Իբրև այս հարացույցի

բնու թագրիչ ներ առանձնացնում ենք *ազգերի ինքնիշխանության հռչակումը*, *Ֆրանսիայի ուղղորդմամբ եվրոպական ազգերի համագործակցությանը* և *եվրոպայի միասնականացումը*: Ըստ այդմ, Նապոլեոնի եվրոպական համակարգը դիտարկում ենք ըստ աշխարհագրական և սոցիալ-տնտեսական համալիրների՝ ներկայացնելով գերիշխանության տարածատիրական ակադեմիա:

Առաջին՝ **«ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԱՆԽԱՐՀԱԿԱՐԳԻ ՆԱՊՈԼԵՈՆՅԱՆ ՀԱՐՍՏՈՒՅՑԸ»** ենթագլուխում ըստ վերը առաջադրված

հիմնախնդրի համեմատականորեն վեր ենք լուծում Նապոլեոնի քաղաքականությանը մեկ եվրոպայի ընդհանուր կերպարի խոսքն ինդիքն ըստ տարածաշրջանների: Այնուհետև համակարգում ենք եվրոպայի միասնականացման նապոլեոնյան փորձառությունն ամբողջը նկատմամբ: Նապոլեոնը հաջողությունն արձանագրեց այնտեղ ուր ծախողել էր հեղափոխությունը՝ այն է իրավական ձևակերպումներ տալ հեղափոխության գաղափարներին: Եվրոպական ամբողջի համապատկերում կարող ենք պնդել, որ Նապոլեոնը գործում էր ազգերի համագործակցությանը խարսխած համակարգի ստեղծման և եվրոպայի միասնականացման ուղղությամբ: Նապոլեոնի մոտեցմամբ՝ եթե եվրոպան բաղկացած է ինի ազատորեն ձևավորված և ներքնապես ազատ ազգերից, խաղաղությանը պետությունների միջև կհեշտանար և եվրոպայի Միացյալ Նահանգների ստեղծումը հնարավոր կդառնար... Ես ցանկանում եմ հիմնել եվրոպական համակարգ, եվրոպական օրենսգիրք, եվրոպական արդարադատություն, և կլինեք մեկ եվրոպական ժողովուրդ՝³¹: Ըստ այդմ, առանձնացնում և վեր ենք լուծում միասնականացման հինգ հարթություններ՝ *եվրոպական հավաքական հիշողության վերածնունդ, մայրցամաքային տնտեսական միությունն ապահովում, եվրոպական ռազմական ներուժի և անվտանգության համակարգի միասնականացում, ընդհանուր օրենսդրություն և միացյալ վարչաքաղաքական համակարգի ներդրում, ազգերի իբրև համագործակցության հիմնական միավորների ճանաչում*: Ֆրանսիացիների գերիշխանությունը եվրոպայում իր բարձրագույն աստիճանին հասավ 1810 թ.: ձգվելով Նիդերլանդներից մինչև Բալկաններ, Մադրիդից մինչև Վարշավա և Նեապոլից մինչև Համբուրգ: Մեր դիտարկմամբ՝ Նապոլեոնյան եվրոպան ներկայանում էր իբրև *միաբերված ազգերի համակարգ*: 'Հարյուր օրերի' ընթացքում 1815 թ. ապրիլի 22-ին հրապարակված 'Կայսրության սահմանադրության լրացուցիչ ակտի' Նապոլեոնի հեղինակած նախաբանում ասվում էր, որ նպատակը՝ եվրոպական դաշնային մեծ համակարգի՝ (un grand système fédératif européen) ստեղծումն էր:

Երկրորդ՝ **«ՎԻԵՆԱՅԻ ԱՆԽԱՐՀԱԿԱՐԳԸ ԵՎ ՄԵՑ ՏԵՐՈՒ ԹՅՈՒՆՆԵՐԻ «ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ՀԱՄԵՐԱՆԻՈՒ ԹՅՈՒՆԸ»**

ենթագլուխում ներկայացվում է Վիեննայի վեհաժողովում (1814-1815 թթ.) եվրոպական համակարգի վերականգնումն ըստ հիմնարար հղացքների, սկզբունքների և հաստատությանների,

³¹ **McLynn F.**, Napoleon: A Biography. London, Sydney and Auckland: Pimlico, 1998, p. 664.

վերլուծվում է մեծ տերու թյու ններին եվրոպական համերաշխության հղացքն ի հակադրության եվրոպական աշխարհակարգի Նապոլեոնյան հարացույցի: Նապոլեոնյան համակարգի (système napoléonien) անկումից հետո միապետները և նրանց դիվանագետները հայտարարեցին եվրոպական հավասարակշռությանը (l'équilibre européen) վերականգնելու իրենց մտադրության մասին: Համընդհանուր ոգևորության պայմաններում շատերին թվում էր, թե Վիեննայի վեհաժողովը կվերածվի 'թագավորների սենատի' ("sénat de tous les rois"), որի որոշումներին ականջալուր կլինի ողջ եվրոպան նաև ապագայում: Իրականում Վիեննայում կայացված որոշումները հույժ ինքնաշահ էին: Վեհաժողովը կատարեց տարածքների վերաբաժանում և գծեց եվրոպայի նոր սահմանները: Գաղափարաբանական և իրավական իմաստով եվրոպան վերականգնվեց սկզբունքորեն այլ հենքի վրա, քան ենթացողում էր լուսավորական արդիությանը: Ձևավորվեց «Սրբազան դաշինքը» եղած իրավիճակի հավերժացնելու համար:

Երրորդ գլխում **«ՀՈՒԳՈ ԳՐՈՏԻՈՒՄ. ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ»**, դիտարկում ենք Գրոտիուսի գաղափարների դերը արդի աշխարհակարգի կայացման հոլովույթում: Ինքնիշխանության նոր հղացքի հետ միասին քննության են առնված 'արդար պատերազմի' և 'ճշմարիտ խաղաղության' հղացքները: Մեր խնդիրն է ցույց տալ, որ *ազգերի ինքնորոշման իրավունքի* և *ինքնիշխան ազգերի եվրոպական համադրության* հղացքի տարրերն առկա էին դեռևս Հոլզո Գրոտիուսի մոտ: Ըստ այդմ՝ հատուկ ուշադրություն ենք դարձնում հետազոտողների կողմից հաճախ անտեսված *ժողովրդական և ազգային ինքնիշխանության* մասին Գրոտիուսի գաղափարներին: Դրանք դիտարկվում են *միջազգային հանրության* կամ *ինքնիշխան ազգերի հանրույթի* մասին նրա գաղափարների, ինչպես նաև *աշխարհակարգի Գրոտիուսյան տեսության* հետևաբարքում: Ի հավելումն, ազգերի և ազգերի հանրույթի նկատմամբ Գրոտիուսի իդեալիստական և հոլիստական (ամբողջը նկատման) մոտեցումների շրջանակում քննության ենք ենթարկում նաև *եվրոպայի միասնության* վերաբերյալ հեղինակի գրեթե չհետազոտված գաղափարները:

Առաջին **«ՀՈՒԳՈ ԳՐՈՏԻՈՒՄՆ ԱՐԴԻ ԱՇԽԱՐՀԱԿԱՐԳԻ ԴԱՏՈՒԹՅԱՆ ՀՈՒՆՎՈՒՅԹՈՒՄ»** ենթազույգը ներկայացնում է Գրոտիուսի անձը և նրա դերը Վեստֆալյան խաղաղության գործում, նրա առաջարկած աշխարհակարգի այլընտրանքային հարացույցը, ազգերի իրավունքի նոր հղացքը, պատերազմի իրավունքի նոր մեկնաբանությունը և 'ազգերի հանրույթ' հղացքը՝ 'միջազգային հանրության' նախորինակը: Գրոտիուսն ընդլայնեց ազգերի իրավունքի կիրառելիության հնարավորությունը Քրիստոնեական աշխարհի շրջանակներից անդին: Ի լրումն՝ նա նախագծեց անցումը ազգերի իրավունքից միջազգային իրավունքին (jus gentium → jus inter gentes), որը հիմնված է ազգերի համաձայնության վրա և ծագում է 'մարդկության մեծ համայնքի' հավաքական կամքից: Վեստֆալյան պայմանագրերը գործնականում իրականացրեցին այն, ինչը Գրոտիուսը

ձևակերպել էր տեսուչայն մեջ: Բնական իրավունքի, ազգերի իրավունքի, արդար պատերազմի և խաղաղության տեսուչայն Գրոտիուսյան Նորարարական վերածնակերպումները հեղափոխական Նշանակություն ունեցան եվրոպական աշխարհակարգի համար: Գրոտիուսը շեշտում էր, որ խաղաղության հաստատման, մարդկության կապի և ազգերի հանրույթի գոյություն համար հիմնաքարային է բարի կամքը. 'Քանզի բարի կամքը... ոչ միայն առաջնային կապն է, որով բոլոր կառավարությունները կապված են միմյանց, այլ և այն անկյունաքարն է, որով միավորված է ազգերի ավելի լայն հանրությունը: Ոչնչացրու դա... և կոչնչացնես մարդկության կապը'³²: Գրոտիուսի գաղափարները խոշոր ազդեցություն ունեցան ինչպես պետական գործիչների այնպես էլ գիտնական-տեսաբանների աշխարհայացքների վրա: Ըստ այդմ՝ անդրադարձ է կատարվում նաև արդի ստրուկտուրալ կոնստրուկտիվիզմի, միջազգային հարաբերությունների տեսության «անզլիական դպրոց»-ի (կամ «Գրոտիուսյան դպրոց») և գրամշակական մարքսիզմի հիմնարար հղացքներին, որոնց նախորդականներն առկա էին հասարակական դաշինքի և ազգերի հանրույթի մասին Գրոտիուսի մշակումներում:

Երկրորդ՝ **«ԱՉԳՍՅԻՆ ԻՆՔՆԻՇԱՆՈՒԹՅԱՆ ԳՐՈՏԻՈՒՍՅԱՆ ԸՆԲՈՒՆՈՒՄԸ ԵՎ ԻՆՔՆՈՐՈՇԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆԵՔԻ ՊՏՏԱԿԱՆ ՅԵՏԱԳԻՃԸ»** ենթազխում համակարգում և ձևակերպում ենք ազգերի ինքնիշխանության իրավունքի վերաբերյալ Գրոտիուսի ըմբռնումները, որոնք հետազոտողների կողմից պատշաճ ուշադրություն չեն արժանացել: Նկատելի է, որ այս հիմնախնդրի վերաբերյալ Գրոտիուսի մոտեցումները միանշանակ չեն, ինչի համար հեղինակն արժանացել է այլ իմաստասերների և հետազոտողների քննադատությանը, ավելի հաճախ՝ անտարբերությանը: Ուստի ընդհանրական մոտեցման կառուցման ճանապարհին մենք առանձնացնում ենք ուսումնասիրության երեք հարթություն՝ *ժողովուրդ, ազգ և պետություն*: Այնուհետև ուրվագծում ենք պետությունների միջև հարաբերությունները ղեկավարող սկզբունքների և ազգերի ինքնորոշման իրավունքի զարգացումներն ընդհուպ ՅԵԼՍԻՆԿՅԱՆ ԵՎՐՈՊԱԿԻՅԱԿՍՏ (1975 թ.) և Արցախյան հիմնահարց:

Երրորդ՝ **«ԵՎՐՈՊՅԻ ՄԻԱՆՈՒԹՅԱՆ ԳՐՈՏԻՈՒՍՅԱՆ ՏԵՍԱԿԱՆԸ»** ենթազխում քննության ենք ենթարկում եվրոպական միասնության վերաբերյալ Գրոտիուսի գրեթե չհետազոտված գաղափարները: Եվրոպայի միասնության գաղափարների պատմության վերաբերյալ բազմաթիվ աշխատություններ են գրվել՝ գերազանցապես հիմք ընդունելով լուսավորականության դարաշրջանի մտածողներին: Յետազոտողների կողմից գրեթե անտեսվել են եվրոպական միասնության մասին Գրոտիուսի գաղափարները: Սույն ենթազխում մենք ցույց ենք տալիս, որ եվրոպական միասնության արդի գաղափարների հղացական հիմքերը առկա էին դեռևս Գրոտիուսի մոտ: Ըստ այդմ՝ նրա արտահայտած տարբեր

³² Grotius H. (1625), The Rights of War and Peace, p. 417.

գաղափարներից մենք կառուցարկում ենք *ինքնիշխան ազգերի եվրոպական համայնք* միասնական հղացքը և ձևակերպում *Եվրոպայի միասնության Գրոտիոնյան տեսական շրջանակը*: Այնուհետև Գրոտիոնսի աշխարհընկալման համատեքստում ներկայացնում ենք Եվրոպայի միասնության գաղափարի հետագա զարգացումները՝ ուշադրություն դարձնելով Նապոլեոնի, Էդմոնդո Բըրքի, Իմմանուիլ Կանտի և Ջուզեպպե Մաձինիի նախազծերին:

ԵՐԱԿՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ բաժնում, հանրագումարի բերելով առենախոսության հիմնական արդյունքները՝ ցանկանում ենք հատկանշել հետևյալ եզրահանգումները, որոնք մեր կարծիքով առավել կարևոր են.

Ա. 1648 թ. Վեստֆալյան խաղաղության պայմանագրերը հաջողության ամփոփեցին համաեվրոպական պատերազմը՝ ներկայացնելով իրավահավասար և ինքնիշխան պետությունների համագոյակցության նոր հարացույցը՝ իբրև Եվրոպայի կազմակերպման օրինական միջոց: Վեստֆալյան համաձայնագրերը խորհրդանշում էին միջնադարյան ընդհանրական աստիճանակարգված աշխարհակարգի փոխակերպումը տարածքային ինքնիշխան պետությունների հորիզոնական կարգի: Եվրոպայում փոխարարությունների կարգավորման նոր սկզբունքները ձևակերպվեցին ըստ **պետական (կամ ազգային) շահ և ուժերի հավասարակշռության** և հղացքների: Մեր համոզմամբ՝ Վեստֆալյան խաղաղության ամբ **քաղաքական համայնքների ինքնորոշման** ճանաչման ակտերը հիմնարար նշանակություն ունեցան քաղաքական ինքնորոշման գաղափարի զարգացման տեսանկյունից: Այդուհանդերձ, Վեստֆալյան խաղաղության հիմնական գաղափարը խաղաղությունն էր, ոչ թե ինքնորոշումը:

Բ. Վեստֆալյան խաղաղության ամբ հաստատված Եվրոպական համակարգը նորոգվեց 1713 թ. Ուտրեխտյան պայմանագրերով, ուր հավասարակշռության սկզբունքը դարձավ ճանաչված նորմ: Կարող ենք ձևակերպել, որ, ի տարբերություն Վեստֆալյան խաղաղության, այստեղ ուժերի հավասարակշռության հիմնական գաղափարը **պետության ներքին ինքնորոշման իրավունքն էր, ոչ թե խաղաղությունը**: Ըստ այդմ՝ **Եվրոպական հավասարակշռության** հիմնական գաղափարին ձուգահեռ հաստատվում էր **պետության ներքին ինքնորոշման իրավունքը**:

Գ. Ընդհանրականության դարաշրջանում բարեշրջության ենթարկվեցին Եվրոպայի՝ իբրև ընդհանրական քաղաքական միավորի մասին գաղափարները, որոնցում գերակշռող էին հումանիստական միտումները և խաղաղության հաստատման տեսլականները: 18-րդ դարի վերջին Ֆրանսիական մեծ հեղափոխությունը որակապես նոր իրավիճակ սահմանեց Եվրոպայում՝ հռչակելով **ազգերի ինքնիշխանության իրավունքը**: Յեղափոխության արտահանման քաղաքականությանը (1795-1814 թթ.) նշանավորվեց **ազգերի ինքնորոշման և ազգային ինքնիշխանության գաղափարների** տարածմամբ: 18-19-րդ դարերում աշխարհիկ արժեքների հիմքով Եվրոպայի միասնականացման նախազծերի կարևոր նախապայմաններից էր

սոցիալ-պատմական նոր իրողություն՝ ազգ-պետությունները կայացուցավ: Ըստ այդմ՝ Եվրոպայի միությունն մասին նախագծերի հիմքում միայն տնվեց ազգային ինքնիշխանությունը ան գաղափարը:

Դ. Եվրոպայի միասնականացման գաղափարը արդի դարաշրջանում առաջին անգամ օրակարգային դարձավ շնորհիվ Նապոլեոն Բոնապարտի Ֆրանսիական հեղափոխության արտահանման քաղաքականության, որի նպատակը Ֆրանսիայի ուղորդմամբ եվրոպական ազգերի համագործակցությունն էր, այնուհետև՝ **Եվրոպայի Միացյալ Նահանգների**՝ (États-Unis d'Europe) ստեղծումը: Երբ Նապոլեոնի օրենսգիրքը իրավական ձևակերպում տվեց հեղափոխությանը՝ հաստատված համակցությունը այն շնորհիվ իրողություններին, իսկ ենթարկեցված երկրներում ֆրանսիական հարացույցի ներդրումը խթանեց մայրցամաքի ընդհանուր կերպափոխությունը: **Եվրոպական ախարհակարգի Նապոլեոնյան հարացույցի քննադատիչները դարձան Ֆրանսիայի ուղորդմամբ եվրոպական ազգերի համագործակցությունը, ազգերի ինքնիշխանությունն ու իրավունքը:**

Ե. Ի հակադրություն **Եվրոպական ախարհակարգի Նապոլեոնյան հարացույցի**, ուր Ֆրանսիական հեղափոխության գաղափարներին համահունչ ընթանում էր ազգերի համախմբման և ազգային սահմանների ընդգծման գործընթաց, Վիեննայի վեհաժողովում (1814-1815 թթ.) ընդունեցին սկզբունքորեն հակառակ որոշումներ՝ Եվրոպան վերաբաժանելով այնպես, որ կարծես թե ազգեր գոյությունն չունեն: Ըստ այդմ՝ Եվրոպայի վերականգնումը համար հիմք ընդունվեցին **հավասարակշռություն, օրինականություն, փոխադրման սկզբունքները և միջամտելու ստեղծությունը:** Իսկ Եվրոպայի միասնականացման Նապոլեոնյան նախագծին փոխարինեց **մեծ տերությունների եվրոպական համերաշխություն** հղացքը:

2. Գրոտիուսի աշխատությունները նշանավորում են ինքնիշխանությունն արդի ընկալումների սկիզբն ու միջնադարյան ըմբռնումների ավարտը: Մեր դիտարկմամբ՝ մարդու բնական և ընկերային իրավունքների, ազգերի ինքնիշխանությունն իրավունքի, ինքնիշխանության բաժանելիություն, իշխանությունների տարանջատման և հասարակական դաշինքի վերաբերյալ գաղափարները նրա փոխանցմամբ մեծապես ներազդեցին լուսավորական մտքի վրա: Նա ընդգծում է ժողովրդական (հանրային) ինքնիշխանության կամ ինքնորոշման իրավունքն ինքնիշխան տիրակալների հարաբերությանը՝ այն ներկայացնելով իբրև **փոխադրված ենթակայություն երևակայական շրջանակ**: Թեև Գրոտիուսի աշխատություններում բացակայում է **ժողովուրդ** և **ազգ** հասկացությունների հստակ սահմանումը, այդուհանդերձ, ընդհանրացնելով մտածողի ախարհը նկատման համալիրը կարող ենք սահմանել. **ժողովուրդը որոշակի տարածաշրջանում միավորված մարդկային համայնքն է, որը մեկ ամբողջությունն է կազմում: Ազգը՝ ընդհանուր ծագում և ոգի ունեցող կազմակերպված քաղաքական համայնքն է, որը մեկ քաղաքացիական**

ամբողջուն թյունն է կազմում և ունի ինքնիշխանություն իրավունք:

Է. Աշխարհակարգի Գրոտիուսյան տեսությունն հիմնադրոյթներն են՝ ազգերի հասարակության գոյությունը, ազգերի իրավունքի գերակայությունը, պետական ինքնիշխանության սկզբունքը, ազգերի ինքնիշխանության իրավունքը, ինքնիշխան պետությունների իրավահավասարությունը, ինքնիշխան ազգերը կամ պետություններն իբրև միջազգային հարաբերություններին հիմնական միավորներ, առևտրի ազատությունը և հավաքական անվտանգությունը: Շնորհիվ Վեստֆալյան համաժողովրդական խաղաղության՝ միջազգային հանրության Գրոտիուսյան գաղափարը ստացավ համահունչ և ազդեցիկ ձև, քանզի ինքնիշխան պետությունները ճանաչվեցին եվրոպական քաղաքականության հիմնական միավորներ: 20-րդ դարում միջազգային հանրության գաղափարը իր բարոյագիտական-արժեքային մակարդակից փոխարկվեց ազգերի իրավական համագործակցության գործառնայթի հարթություն և ամրագրվեց **Ազգերի լիգայի** (1919 թ.) ու **Միավորված ազգերի կազմակերպության** (1945 թ.) ստեղծման հռչակագրերում:

Ը. Եվրոպայի միասնության արդի գաղափարների հիմքերը առկա էին դեռևս Գրոտիուսի մոտ: Նրա տեսլականը, մեր ձևակերպմամբ, գերազանցապես սահմանափակված էր **ինքնիշխան ազգերի եվրոպական համայնքի** կազմակերպման շրջանակներում: **Ընդհանուր առմամբ կարող ենք փաստել, որ Գրոտիուսի գաղափարները իրավափաստական հիմնարար ազդեցություն ունենցան ինքնիշխան ազգերի եվրոպական համակարգի ձևավորման վրա:** Մեր կարծիքով՝ Եվրոպայի միասնականացման Նապոլեոնի փորձառությունն ձախողումը ցույց տվեց Գրոտիուսի մոտեցման ճշմարտացիությունը. անհնար է միավորել մայրցամաքը որևէ պետության գերիշխանությամբ: Համերաշխ եվրոպական միջազգային հանրության Գրոտիուսյան հղացքում ընդգծվում է ընդհանուր արժեքների դերը: Շեշտվում է, որ անհատ մարդիկ ևս միջազգային հանրության անդամ են, իսկ պետությունների հանրության օրինականությունը բխում է Գրոտիուսի՝ **մարդկության մեծ համայնք**՝ (*magna communitas humani generis*) հղացքից. այստեղից էլ՝ մարդու իրավունքների և պետությունների հումանիտար առաքելության հիմքը: Գրոտիուսը համոզված էր, որ՝ **ողջ մարդկության ընդլայն շրջանակը՝** կապակցված է՝ **մարդկության ողջստիությունը՝** (*commun sense of mankind*) պայմանավորված բնական իրավունքի սկզբունքներով: Այդուամենայնիվ, նրա համար գոյություն ունեցող նաև **քրիստոնեական (եվրոպական) աշխարհի նեղ շրջանակը՝** կապված ընդհանուր արժեքներով և ազգերի դրական իրավունքով:

Թ. Գրոտիուսն իր **ինքնիշխան ազգերի հանրույթ**՝ հղացքով նախանշեց **եվրոպական աշխարհակարգի այլ ընտրանքի ուղին**, որը փոխարինելու էր համընդհանրական աստիճանակարգված աշխարհակարգին: Ինքնիշխան ազգերի եվրոպական համակարգի կազմակերպման և կենսագործունեության համար կառուցիկ դեր

ունեցա՞վ Գրոտիոուսի առաջարկած մեթոդը՝ **‘քրիստոնյա պետությունների ընդհանուր կոնգրեսների գումարումը’**, որով անկախ ազգերը կարող էին կարգավորել իրենց վեճերն ու համաեվրոպական հիմնախնդիրները առանց դիմելու պատերազմի իրավունքին: Այս համաժողովները համաեվրոպական մակարդակում պետք է կատարեին ազգերի սենատի դեր՝ կարգաբերելով նրանց շահերի բազմազանությունը և նպաստելով հարստ ու արդար խաղաղությունը: Քրիստոնեական աշխարհի կառավարիչները համաեվրոպական կոնգրեսներում պետք է հիմնվեին **բարի կամքի, փոխզիջման ձգտումի, հավասարաձայն անվտանգության և իրենց ուժերը հավասարաշեղ ու անիրաժեշտության գիտակցման վրա**: Համաեվրոպական համաժողովների գումարման Գրոտիոուսյան գաղափարի ժամանակակից դրսևորում կարող ենք համարել 1949 թ. հիմնված Եվրոպայի խորհուրդն ու Եվրոպայի խորհրդի խորհրդարանական վեհաժողովը:

Ժ. Ազգերի ինքնորոշումն իբրև գաղափար և իմաստասիրական հղացք ձևավորվելով 17-րդ դարում և, ապա, վերափոխվելով քաղաքական հայեցակարգի՝ 20-րդ դարում վերածեց **միջազգային հիմնարար իրավունքի**՝ հաստատվելով ՄԱԿ-ի Կանոնադրության մեջ: Եվրոպայում աշխարհակարգի հիմնարար սկզբունքների վերահաստատման կարևորագույն հանգրվանը դարձավ 1975 թ. ԵԱՀԽ Յեյ սիսկիի եզրափակիչ ակտը: **Ազգերի ինքնորոշման իրավունքին** գուճահեռ հաստատվեց այն չսահմանափակող և չհակասող **տարածքային ամբողջականությունն** իբրև հիմնարար սկզբունք՝ արտաքին ագրեսիայից պետություններին ապահովագրման նպատակով: Ուստի, հիմք ընդունելով միջազգային իրավունքը և 20-21-րդ դարերում դրա կիրառմամբ ճանաչված նոր պետությունների բազմազան նախադեպերը, կարող ենք պնդել, որ միջազգային հանրությունն ունի իրավական պարտավորություն և բարոյական պատասխանատվություն՝ ճանաչելու Արցախի ժողովրդի ինքնորոշումը և Արցախի Հանրապետությունն փաստացի (de facto) պետությունը:

Ընդհանրացնելով ասվածը՝ կարող ենք արձանագրել: Արդի աշխարհակարգի պատմության հուլովույթում Հուգո Գրոտիոուսի տեսությունը և Վեստֆալյան խաղաղության պրակտիկան դարակազմիչ նշանակություն ունեցան: Նախ կիրառություն գտնելով Եվրոպայում՝ հետագայում այն դարձավ **համաշխարհային պատմական կարգի նոր հարացույցի** հիմքը: Ազգերի և ազգերի հանրույթի հանդեպ Գրոտիոուսի իդեալ իստական և հոլիստական (ամբողջընկալական) մոտեցումները նոր ժամանակաշրջան ուրվագծեց՝ ստեղծելով ընդհանրական սկզբունքների համակարգ և կառուցարկելով նոր՝ միջազգային իրողությունը, որը փոխարինեց Կայսրության և Եկեղեցու աստիճանակարգության մեքայմանավորված միջնադարյան Եվրոպայի համընդհանրական աշխարհակարգին: Գրոտիոուսը հասարակական իրողության համակցությունային բնույթի անխուսափելիությունը տարածում է ազգերի և պետությունների վրա՝ առաջ քաշելով՝ ինքնիշխան ազգերի հանրույթ՝ հղացքը և համակարգելով արդի միջազգային

իրավունքը, որի շուրջ համաձայնությունը ընդհանուր
գաղափարների և որոշակի հավաքական ինքնության գործառույթ
է: Վեստֆալյան խաղաղությունը գործնականում ցույց տվեց, որ
պետությունների անկախությունը և ինքնիշխանությունը
համատեղելի է օրենքի գերակայության ու ազգերի
համակեցական պատասխանատվության Գրոտիուսյան
գաղափարներին:

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒ ԹՅԱՆ ԹԵՄԱՅՈՎ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀՐԱՊԱՐԱԿՈՒ ՄԵՐԸ

1. **Եվրեմյան Տ.**, Ազգերի ինքնորոշման իրավունքի պատմական հետազոծը՝ Վեստֆալյան խաղաղության և ինքնիշխան Արցախյան հիմնահարց: ՎԷՄ համահայկական հանդես, Ը(ԺԴ) տարի, թիվ 4 (56), հոկտեմբեր-դեկտեմբեր, 2016, էջ 9-32:
2. **Եվրեմյան Տ.**, Ազգ-պետությունը իբրև սոցիալ-պատմական նորերունյթ և միավոր. ձևավորումը: Պատմություն և մշակույթ հայ ազիտական հանդես: Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2016, էջ 197-203:
3. **Եվրեմյան Տ.**, Նապոլեոն Բոնապարտը և ազգերի ինքնորոշման իրավունքը՝ ընդդեմ մեծ տերությունների եվրոպական համերաշխության: ՎԷՄ համահայկական հանդես, Է(ԺԳ) տարի, թիվ 4 (52), հոկտեմբեր-դեկտեմբեր, 2015, էջ 97-119:
4. **Եվրեմյան Տ.**, Վեստֆալյան համակարգը իբրև արդի եվրոպական քաղաքականության շրջադարձային հանգրվան: Բանբեր Երևանի համալսարանի. Միջազգային հարաբերություններ, Քաղաքագիտություն, № 3 (18), 2015, էջ 31-47:
5. **Եվրեմյան Տ.**, Կոնստրուկտիվիզմի ակունքներում. Հոկտեմբեր-դեկտեմբեր: ՎԷՄ համահայկական հանդես, Զ(ԺԲ) տարի, թիվ 4 (48), հոկտեմբեր-դեկտեմբեր, 2014, էջ 179-199:
6. **Եվրեմյան Տ.**, Վեստֆալյան աշխարհակարգի ձևավորման պատմությունը: Պատմություն և մշակույթ հայ ազիտական հանդես: Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2014, էջ 219-227:
7. **Եվրեմյան Տ.**, Վոլդրո Կիլսոնի դոկտրինը և նոր աշխարհակարգը: Հոբելյանական գիտական նստաշրջանի հոդվածների ժողովածու: ԵՊՀ ՈՒԳԸ գիտական հոդվածների ժողովածու: Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2011, էջ 144-151:

ГУГО ГРОЦИЙ: ФОРМИРОВАНИЕ НОВОЙ ПАРАДИГМЫ ИСТОРИЧЕСКОГО СТРОЯ В ЕВРОПЕ (СЕРЕДИНА 17-ГО ВЕКА - НАЧАЛО 19-ГО ВЕКА)

**Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02 “Всемирная история, международные отношения”.
Защита состоится 2-го июня, 2017 г., 14:00 на заседании специализированного совета 006 “Всемирная история, международные отношения”, действующего при Институте Востоковедения НАН РА, по адресу: 0019, г. Ереван, пр. Маршала Баграмяна, 24/4.**

РЕЗЮМЕ

Настоящая кандидатская диссертация представляет собой комплексное изучение современной европейской международной системы через призму мировой истории и политической философии Гуго Гроция (1583-1645). Нашей отправной точкой является понятие *исторический строй*, который сочетает в себе комплекс как внутри-общественных, так и межобщественных взаимоотношений. Поэтому, основываясь на комплексном анализе опыта Вестфальской, Наполеоновской и Венской систем и через системное применение Гроцианской концепции “общества суверенных наций,” мы нацелены на изучение видения европейского единства со средневекового христианского мира к современной европейской интеграции. А также на изучение исторического следа и развития идей национального суверенитета и права наций на самоопределение от Вестфальского мира (1648) до Хельсинкского заключительного акта (1975).

Вестфальский мир символизировал трансформацию европейского мирового порядка с иерархической структуры средневекового христианского мира к горизонтальной системе суверенных территориальных государств. Возрождение и Реформация способствовали восхождению чувства национального индивидуализма. В то же время, начало секуляризации и прилегающей к нему идеи самоопределения повлекли за собой принцип мирного сосуществования между юридически равноправными членами международного сообщества. Соответственно, принимаются во внимание социально-философские, а также геостратегические стимулы процесса европейского национального строительства.

В условиях дезинтеграции универсального порядка средневекового христианского мира институциональный разрыв появился на месте папства и империи. Гроций пришел с инновационным подходом, преобразовав *jus gentium* в *jus inter gentes* и предложив, что для мирного сосуществования наций должно быть некое сообщество наций. Поэтому, развитие европейского сообщества наций было в интересах всех. Таким образом, новая модель сосуществования юридически равноправных и суверенных государств стала легитимным способом организации Европы. Я утверждаю, что рекомендация Гроция об “общих конгрессах христианских держав” сыграла конструктивную роль в конфигурации формирующейся европейской системы суверенных национальных государств, а также послужила новой моделью для совместного экзистенциального консенсуса европейских стран. Общие европейские конгрессы должны были играть роль своего рода сената наций в континентальном уровне для регулирования кратности их интересов и способствования долгосрочному и справедливому миру. Таким образом, идеалистический и холистический подход Гроция по отношению к нации и обществу наций рассматривается в рамках теории структурного конструктивизма.

Во времена Французской революции (1789-1799) новая модель лояльности и национального единства была создана и возникла новая парадигма формирования идентичности. В этом контексте целью Наполеоновской политики экспорта французской революции было создание содружества европейских суверенных наций.

Политика Наполеона Бонапарта (1769-1821) стала важным шагом на пути формирования права наций на самоопределение. В отличие от наполеоновской системы, консервативные державы победительницы, собравшиеся в Вене (1814-1815) приняли свои решения на основе принципов равновесия, легитимности и компенсации, пытаясь остановить процесс преобразований. Таким образом, наполеоновская концепция интеграции европейских наций была заменена европейским концертом великих держав. К тому же мы комбинируем и сравнительно изучаем логически последовательные концепции интеграции Европы в 17-19 вв. Мы стремимся оценивать сложную взаимосвязь между концепциями интеграции и реалполитики. Поэтому мы исходим из философской концепции к практической политике и к их комбинированному варианту, принимая в рассмотрение идеи европейского единства Гуго Гроция, Эдмунда Бёрка, Иммануила Канта, Наполеона Бонапарта и Джузеппе Мадзини.

Диссертация была осуществлена с помощью сравнительного исторического анализа, с интерпретирующим подходом и с использованием конструктивистской теоретической основы. Этот комплексный и целостный подход позволил нам изучить процессы развития и обеспечения современного *европейского исторического строя*, его логики, основных институтов, основных принципов, идей, концепций, парадигм и теоретических традиций. Мы, в основном, сосредоточены на тематическом исследовании теории и концепций Гуго Гроция о мировом порядке, а также наполеоновской практики интеграции Европы. Исследование было проведено с использованием междисциплинарного подхода. В результате целый ряд исторических явлений также рассматривался через призму международных отношений, философии, социологии, геополитики, международного права, политологии и международной политической экономии. Поэтому я исхожу из сравнительного и хронологического подхода, путем разработки и контрастирования различных теорий и исторических логик международных отношений, что было продемонстрировано на примере ранних и современных геополитических и международных систем.

Академическая новизна диссертации включает в себя:

- исследование восприятия о национальном суверенитете у Гуго Гроция; построение Гроцианского определения наций согласно его идеям и мировоззрению; оценки места Гроция в истории развития права наций на самоопределение;
- изучение видения Гуго Гроция о европейском единстве; построение теоретической базы и единой концепции европейского единства от различных идей мыслителя, которые мы определяем как *Гроцианская концепция европейского единства*, т.е. *Европейское сообщество суверенных наций*; оценка их применимости к региональным, цивилизационным и континентальным интеграционным проектам;
- новая интерпретация с всеобъемлющим анализом концепции и практики Наполеона интеграции Европы, которые мы характеризуем как *наполеоновская парадигма европейского миропорядка* в истории; систематизация наполеоновской практики интеграции Европы и сравнительный анализ пяти платформ интеграции на фоне европейского целого: европейская коллективная память, континентальный блок как Европейский экономический союз, Великая армия как система европейской безопасности, Кодекс Наполеона как европейское публичное право и политико-административная система, идеологическое признание национального суверенитета и наций в качестве основных единиц Европы;
- новая интерпретация исторического следа и логики, развитие идей политического самоопределения и сравнительный анализ истории, его правоприменение от Вестфальского мира до Хельсинкского заключительного акта;
- измерение и оценка влияния вышеупомянутых идей, концепций, парадигм, теории и практики на исторические реалии и их значение для современного мира.

TIGRAN R. YEPREMYAN

HUGO GROTIUS: THE FORMATION OF A NEW PARADIGM OF HISTORICAL ORDER IN EUROPE (MID-17TH CENTURY - EARLY-19TH CENTURY)

The Dissertation is submitted for the Academic Degree of Doctor of Philosophy in the field of “World History, International Relations” 07.00.02.

**The Defense of the Dissertation will take place at 14:00, on 2 of June, 2017 at the Meeting of Specialized Council 006 “World History, International Relations” acting at the Institute of Oriental Studies of the National Academy of Sciences of Armenia
Address: 0019, Yerevan, Marshal Baghramyan av., 24/4**

SUMMARY

This PhD dissertation offers a comprehensive study of the modern European international system through the prism of World History and Hugo Grotius' (1583-1645) political philosophy. The starting point is the notion of *historical order*, which combines the amalgam of intrasocietal and intersocietal correlations. Hence, International Relations are viewed as a productive environment for World History. Based on the complex analysis of the experiences of Westphalian, Napoleonic and Vienna systems and via system-application of the Grotian concept of “society of sovereign nations,” the dissertation studies the visions of European unity from Medieval Christendom to modern European integration. It also presents the historical trace and the development of the idea of national sovereignty and the right of nations to self-determination from the Peace of Westphalia (1648) to Helsinki Final Act (1975).

The Peace of Westphalia symbolized the transformation of the European-world order based on the hierarchical structures of medieval Christendom to the horizontal system of sovereign territorial states. The rising sense of national individualism was promoted by the Renaissance and Reformation. Meanwhile, the start of the secularization and its adjacent idea of self-determination entailed the principle of peaceful coexistence among legally equal members of international society. Accordingly, socio-philosophical, as well as geo-strategic incentives of the European nation building process are taken into consideration.

In conditions of disintegration of the universal order of medieval Christendom, an institutional gap appeared in the place of Papacy and the Empire. Hugo Grotius came up with an innovative approach transforming *jus gentium* to *jus inter gentes*. Grotius proposed that it is in the interest of all states, that a community of nations existed to ensure the states' peaceful coexistence. The development of a European community of nations was in the interest of all. Thus, the new model of cohabitation of legally equal and sovereign states became the legitimate way of organization of Europe. I argue that Grotius' recommendation of “general congresses of Christian powers” had a constructive role in the configuration of emerging European system of sovereign nation-states and for the new patterns of co-existential consensus of European nations. These general European congresses were supposed to play a role of a kind of senate of nations or sovereigns in a continental level by adjusting the multiplicity of their interests and contributing to long lasting and equitable terms of peace. Hence, Grotius' idealistic and holistic approach towards nations and society of nations is viewed within the framework of the theory of structural constructivism. According to these approaches nations are constructed with common beliefs and organizational structures.

In the time of the French Revolution (1789-1799) new patterns of loyalty and national cohesion were created and new paradigms of identity formation emerged. Napoléon Bonaparte (1769-1821) exported the French revolutionary ideals aiming at creation of commonwealth of European nations (or *États-Unis d'Europe*), which was to supersede *ancien régime* of sovereign monarchs based on the European equilibrium. Napoléon's policy marked an important step towards the formation of the right of self-determination of nations. The armies

of the Revolutionary France were transforming Europe in accordance with the republican values and the universal principles of *Liberté, Égalité* and *Fraternité*. In contrast to the Napoleonic system the victorious conservative powers gathered in Vienna (1814-1815) for the re-foundation of Europe made their decisions based on the principles of *équilibre, légitimité* and *compensation* trying to stop the general transformation. Thus, Napoleon's concept of the integration of European nations was replaced with the great powers' Concert of Europe. In addition, the dissertation combines and comparatively examines logically consecutive concepts of integration of Europe in the 17-19th centuries. It seeks to evaluate the complex interplay between the integration concepts and *realpolitik*. Therefore, I proceed from the philosophical concept to the practical politics and to the combined version of them taking under consideration the ideas of European unity of Hugo Grotius, Edmund Burke, Immanuel Kant, Napoléon Bonaparte and Giuseppe Mazzini.

The dissertation has been accomplished via comparative historical analysis, with an interpretive approach and application of the constructivist theoretical framework. This comprehensive and holistic approach allowed us to study the development and enforcement processes of the modern *European historical order*, its logic, basic institutions, fundamental principles, ideas, concepts, paradigms and theoretical traditions. I mainly focus on the case studies of Grotian theory of world order and concepts of *jus gentium, magna communitas humani generis, mutua gentium inter se societas*, and of the Napoleonic practice of integration of Europe. The research has been carried out by using interdisciplinary approach. As a result a number of historical phenomena were also viewed through the prism of International Relations, Geopolitics, Philosophy, Sociology, International Law, Political Science and International Political Economy. Thereby, I proceed comparatively and chronologically by elaborating and contrasting different theories and historical logics of international relations, exemplified by the medieval, early modern and modern geopolitical and international systems.

The academic novelty of the dissertation includes:

- the study of Hugo Grotius' perception of national and popular sovereignty; the construction of a Grotian definition of nation from various ideas and general worldview of the thinker; the evaluation of Grotius' place in the history of development of the right of nations to self-determination;
- the study of Hugo Grotius' vision of European Unity; the construction of a theoretical framework and a unified concept of European unity from various ideas of the thinker, which I define as a *Grotian Concept of European Unity*, i.e. *European Community of Sovereign Nations*; the revelation and the evaluation of its applicability to the contemporary regional, civilizational or continental integration projects;
- a new interpretation with a comprehensive analysis of Napoleon's concept and practice of Integration of Europe, which I characterize as the *Napoleonic Paradigm of European-World Order* in history; a systematization of the Napoleonic practice of Integration of Europe with holistic approach and the comparative analysis of five platforms of integration on the background of the European whole: European collective memory, *Blocus continental* as a European economic union, *Grande Armée* as a European collective security system, *Code Napoléon* as a basis for European public law and politico-administrative system, perception of Europe as a system of nations (i.e. ideological recognition of national sovereignty and of nations as basic units of Europe);
- a new interpretation of the historical trace and the logic of development of the idea of political self-determination in the aforementioned context and a comparative analysis of its enforcement history from the Peace of Westphalia to Helsinki Final Act;
- the measurement and the evaluation of influence of the aforementioned ideas, concepts, paradigms, theories and practices on the historical realities of the modern world and relevance to the contemporary times.